

A BÁRÁNDI AGRÁRTERMELÉS 1700—1945

VARGA GYULA

Jelen tanulmány a bárándi agrártermelés történetét a XVIII. század elejétől próbálja nyomon követni.¹ A hosszas háborúskodások elmúltával tájunk arculata a XVIII. század elejétől vette fel azt a formát, amely végül is közvetlen meghatározója lett a XIX—XX. századi állapotoknak.²

A termőföld és a határrend kialakulása

A megélhetés fő forrása, a termelés meghatározó tényezője vidékünkön is a föld volt. A földterület nagysága, a talaj minősége s nem utolsósorban a föld birtoklásának módja határozta meg a rajta-, belőle élő népesség életformáját, magát a gazdálkodást.

Báránd tárgyalt időszakunkban a Bihar vármegyei Sárréti járáshoz tartozott³, BÉL Mátyás szerint ez a vidék „a megye legtermékenyebb” tája.⁴ MAGDA Pál is „az ország legtermékenyebb vidékei” közé sorolja a tájat.⁵ FÉNYES Elek néhány évtizeddel később szintén a földek termékenységét dicséri, de már pontosabban körülírja a határt, s rámutat a vidéket behálózó „mocsáros erek” veszedelmeire, a gyakori árvizekre, s arra, hogy az árvizek igen sok kárt is okoznak a vetésekben.⁶ GALGÓCZI Károly szerint Báránd, Kaba körül még az 1850-es években is „temérdek a mocsár, mely száraz időben is megmarad, a földek mégis nagyon megérik az aszályt.”⁷ K. NAGY Sándor szerint a mocsáros vizek miatt a bárándi gyerekek sáros időben

1 Ezúton köszönöm meg BALASSA Ivánnak, hogy sok eredeti forrásra felhívta a figyelmemet. PAPP László tsz-elnöknek és munkatársainak, hogy a helységben való eligazodást segítették, de mindenképp adatközlőimnek szíves tájékoztatását, közülük kiemelve KISS Béla, FERENCZI Sándor, KOVÁCS András, ÁBRÁNYI Miklós volt gazdálkodókat.

2 Vö. WELLMAN I. 1961. 348.; Báránd régebbi agrártörténetét jelen kötetben MOLNÁR Ambrus tanulmányában olvashatjuk.

3 HBmL V. 608/b. I. Közs. képvis. test. jkv. 1876. szept. 11. (A Hajdú-Bihar megyei Levéltár esetében a továbbiakban csak a jelzetre hivatkozunk.)

4 BÉL M. 1978. 59.

5 MAGDA P. 1819. 456.: „Legkövérebb földjei vannak az Ér, a' Berettyó és a' Sárrét körül”.

6 FÉNYES E. 1851. Báránd címszó alatt: „Róna földje fekete, lapályos, ritka, tengerit gazdagon, de más gabonát közepszerűen terem. Már kezdenek trágyázni. Egész határa nagyon mocsáros”.

7 GALGÓCZI K. 1855. 50

hosszú falábakon járnak iskolába, s nyáron annyi a szúnyog, hogy minden ház tornácán szúnyoghálóval ellátott ágy van.⁸

Bárándot vadvizekben gazdag határa s múlt századi közigazgatási beosztása miatt általában a *Nagysárrét*-hez szokták sorolni.⁹ Így tett a múlt század második felében alakult *Körös—Berettyó Vizszabályozó Társaság* is, amikor a Körösök és a Berettyó szabályozása során felmerült költségek arányos részét Bárándra is kivetette. A bárándiak azonban több évtizeden át tiltakoztak a rájuk kivetett 1062 holdnyi ártér után járó, kamataival később 2655,— forintra szaporodott összeg megfizetése ellen, mondván, hogy ők *nem tartoznak a Sárréthez*, mert az ő határuk belvizei nem a Berettyóból fakadnak, hanem a Vámospércs felől folyó *Fövényes*-, és a Nagyléta-Vértes közt folyó *Izso* folyóknak Hosszúpályinál egyesülő *Folyás* nevű, és Konyárnál a régi *Kállóba* szakadó folyóból, mely folyó Derecske és Tépe alatt nagymértékben kiszélesedve halad Báránd határának.¹⁰ A per során a bárándiak többször fellebbeztek s még a közlekedési Miniszter írásbeli döntésében se nyugodtak meg, hanem személyesen felkeresték a minisztert, sőt az országgyűléshez is apelláltak. Így elérték, hogy meg kellett ugyan fizetniök a kirott ármentesítési költséget, de a szabályozó társaság köteles a Kálló vizet is bekapcsolni a Berettyó csatornába.¹¹ Azt is elérték, hogy maguk fogadhattak mérnököt, aki a helyi viszonyokat jól ismerő gazdák tapasztalataira is támaszkodva készíthette el a bekötő csatorna tervét.¹²

A parasztgazdaságok bázisát képező határ körvonalai — nyilvánvalóan a középkorig visszanyúló előzmények alapján — a XVIII. század elejétől alakultak ki. A falut 1692 után a visszatelepített, s BENKOVICS Ágoston püspök alatt igen nagy expanziót kifejtő váradi Római Katolikus Püspökség újra megkapta¹³, református népével együtt, akik valószínűleg részben átvészelték a XVII. század viharait, s már a XVIII. század elejétől birtokba vehették a falu határát. Pontosabban arról van szó, hogy a Rákóczi féle szabadságharc után is itt megragadt mintegy 70 család elfoglalhatta az ősi örökségként őt megillető telki állományt. Az új földesúr a XVIII. század folyamán is szívesen látta a zivataros évtizedekben elmenekültek visszatelepülő leszármazottait, sőt — mint arra más tanulmányokból is fény derül — igyekezett katolikus jobbágyok betelepítésével s a katolikus egyházzervezet kiépítésével erősíteni a katolikus egyház befolyását.

Valószínűnek látszik, hogy a XVIII. század elejétől már ugyanaz a határ állhatott a földművelők rendelkezésére, amelyet a XIX. század közepétől meg-megújított határtérképek megrajzoltak s amely kb. 7300 kis hold körül lehetett. Ezen felül

8 K. NAGY S. 1885. 149.

9 DANKÓ I. 1982. 40—47; PESTY 393/864. 64. l.

10 V. 608/b. l. Képvis. test jkv. 1872—1877. 1873. márc. 13. l. pont; uo. 2. 1880. szept. 20.

11 Uo. 1874. márc. 30. l.; aug. 14. 15. pont; 1875. márc. 30. 9. pont; 1876. márc. 9. 4. pont; márc. 22. 10. pont; dec. 7. 15. pont; 1877. febr. 2.; 1878. júl. 16.; okt. 5.

12 A mérnök Benedics Károly, Nagyváradról. Uo. 1878. szept. 25. 27. pont. Báránd Sárréthez való tartozása körül azonban továbbra is megmaradtak a nézetkülönbségek. Az MTA Agrártörténeti Kutatóbizottsága az 1970-es években készített egy kutatási munkahipotézist, amely Bárándot kívül rekesztette a Sárrét régióból, illetve a Sárrét határát kb. Báránd mellett húzta meg. (Kézirat másolat a Déri Múzeum adattárában.)

13 BUNYITAI V. 1935. 175—179.; BÁRSONY I. 1976. 42—44.

rendelkezésükre állhatott még kb. 2000 holdnyi vadvizekkel tarkított osztatlan terület.¹⁴ Kérdés, hogy ezt a tekintélyes határt milyen módon és milyen mértékben vették használatba az új jogi állapotba került jobbágysok?

1. sz. táblázat

A földterület alakulása

Év	Fő	Gabona, termés	Szántó, hold	Rét, kasz.	Legelő, hold	Kert, kapás	Összes hold	Egy főre eső szántó	eső összes
1713	70	1611	564	182	124		870	8,57	12,42
1715	34		673	172			815	19,79	24,—
1720	45		555	142			687	16,32	15,48
1723	94	2787	976	318			1294	10,38	13,76
1726*	79	759	513	155			688	6,49	8,45
1728	65		324	152			476	4,98	7,32
1730	95	2415	845	150			995	8,89	10,47
1731	94	2972	1040	209			1249	11,06	13,29
1735	90	2122	704	188			892	7,82	9,91
1743	104	1718	600	306			909	5,77	8,74
1746	94	1767	618	337			995	6,57	10,16
1750	95	743	579	312			891	6,09	9,37
1753	119	1593	555	285			840	4,66	7,05
1763	121	895	895	626		2	928	4,97	7,36
1767	154	1506	527	320			847	4,88	5,5
1770	194		2222	351		166	2573	11,45	13,26
1772	193		2457	448			2905	12,66	14,97
Urb.	64	telek	1677	774			2451	8,64	12,63
1828	471	1547	2343	1218		29	3561	4,97	7,56
1848	636		3042	1404			4446	4,78	6,99
1851	681		3047**	1374	2000		4809	5,96	7,72
1853	730		5089**	1538			6627	6,97	9,07
1862	771						7384		8,31
1895	766		4314**	1150	648		6112	5,63	7,97
1903	645		5253**	1086	380		7396	8,14	12,71
1903	(Földkönyv)						7422		
1935	822		5240	445	1142	145	7396		9,—

* = Valósz. fél összeírás.

** = 1851-től katasztrális holdakban.

14 Úgy tűnik, először 1848-ban próbálták a határ teljes terjedelmét számba venni. Ezt használta fel FÉNYES Elek geográfiai szótárában (1851); az 1853-as, 1895-ös adatokat közölte: GALLACZ J. I. 1896. I/b mell.; az 1862-es elkülönözés adatait közli: OSVÁTH P. 1875. 187.; az 1935-ös statisztikákat közli FÓRIS A.—KERTÉSZ J. 1938. 472. Az egyes statisztikákban való eltérések oka a felmérések eltérő szempontjaival magyarázható.

Sajnos, források hiányában a birtokviszonyok alakulását nem tudjuk pontosan rekonstruálni. Egyetlen fontos és sokat ígérő forrás csoport, amelyre támaszkodhatunk az 1713-tól rendelkezésünkre álló megyei és országos adóösszeírások (conscriptiók), majd az úrbérrendezés iratai. A XIX. századi megbízhatóbb statisztikai felmérések előttről 18 ilyen összeírás adatait dolgoztuk fel a mellékelt táblázatban.¹⁵ (1. sz. táblázat) Az összeírások különböző szempontok szerint készültek, így nem alkalmasak arra, hogy teljesen megbízható forrásként támaszkodjunk rájuk. Az is jellemző, hogy különböző jogcímen más és más személyek maradtak ki a felmérésekből, s más és más lehetett a letagadások mértéke is. Közülük három, az 1728-as megyei-, az 1770-es úrbáriális összeírás és az 1772-es úrbéri tabella utal konkrét földterületre, a többi esetben a vetésterület nagyságából próbáltuk kiszámítani a művelt földek nagyságát. Mindez igen nagy hibalehetőséget rejt magában. De a szeszélyesen változó adatokból egy dolgot mindenképpen leszűrhetünk: Bárádon a XVIII. század folyamán végig földbőség volt, hiszen a lakosok mindvégig a határnak még csak kisebb részét művelték meg. A művelhető földek nagyobb részét csak a XVIII. század második felétől vették birtokukba s csak az úrbérrendezés során tisztázódott véglegesen a jobbágytelkek tényleges nagysága.

Az 1772-ben készült úrbéri tabella a nagy határból még mindig csak 2905 holdat vett úrbéres földnek s ebből 64 $\frac{4}{8}$ jobbágytelket osztott ki 132 szabadmenetelű jobbágy, 51 zsellér és 10 házatlan zsellér között. Egy családra így kb. $\frac{1}{3}$ telek jutott. Egy jobbágytelek nagyságát 26 hold szántóban és 12 kaszás rétben állapították meg (mindkét mértékegységet 1200 □-öbön számolták). Ezt a teleknagyságot azonban csak középértéknek kell tekinteni, valójában a földek minőségétől függően a telkek tényleges nagysága változott. $\frac{1}{8}$ telek pl. 2,5—7 hold szántó és 1—2 kaszás rét között alakult. A $\frac{2}{8}$ telek 7—11 hold szántót, 1—2 kaszás rétet-, a $\frac{3}{8}$ telek 11—25 hold szántót, 1—3 kaszás rétet, a $\frac{4}{8}$ telek 17—20 hold szántót, 2 kaszásrétet, az $\frac{5}{8}$ telek 21,5—25 hold szántót, 1—3 kaszás rétet, a $\frac{6}{8}$ telek 25—26 hold szántót és 2—4 kaszás rétet jelentett. $\frac{6}{8}$ -nál nagyobb telke ekkor Bárádon senkinek se volt. Így a 64 és $\frac{1}{2}$ telek összesen 1677 hold szántót és 774 kaszásrétet, együtt 2451 holdat foglalt el a határból. Ha ehhez hozzáadjuk az 1772-ben jóváhagyott 8 telek nagyságú, valójában 190 hold szántó és 110 kaszás *közösségi* földet, ez összesen 2751 hold. Ezenkívül kiosztottak még kb. 80 hold zsellértelket, így mintegy 60 hold remanenciális föld marad, amelynek a sorsáról nem tudunk.¹⁶

Ez azonban a teljes határnak még mindig csak mintegy 34%-a. A kiosztatlanul álló több mint 5000 kishold terület ekkor még jórészt kiosztatlan közös legelő (ez

15 Források: HBmL IV. A. 4/b II. köt. Conscr. Proc. Sárrét 1713.; az 1715. és az 1720-as összeírásokat közli GALLACZ, I. 520; IV. A. 2/b. Adóösszeírások, 13. köt. Proc. Sárrét. 1723. BMÖ 14.; IV. A. 4/b. 17. köt. BMÖ 18., 1726.; uo. 20. k. BMÖ 21. 1728.; uo. 25. k. Extractus Domesticæ Proc. Sárrét. 1730.; uo. Adóösszeírások 30. köt. BMÖ 31. 1731.; uo. 37. köt. BMÖ 38. 1735.; uo. 49. köt. BMÖ 56. 1743.; uo. 54. köt. BMÖ 61. 1746.; uo. 60. köt. BMÖ 67. 1750.; uo. 72. köt. BMÖ 72. 1753.; uo. 76. köt. BMÖ 84. 1763.; uo. 81. köt. BMÖ 89. 1767.; IV. A. 1/d 1. csomó, Urb. consar. 1770.; uo. 2. csomó, Urb. tabella 1772.; Orsz. összeírás, közli GALLACZ I. 1896. 1/b mell.; VÁGÓ Ferenc feljegyzése. Közli: BAGOLY János: Báránd 1848—1948. Kézirat. Déri Múz. Adattára, 1983.; az 1903. és 1935-ös adatokat közli: FÓRIS A.—KERTÉSZ J. 1938. 471—472.

16 Urb. tabella, 1772.

ekkor lehet kb. 2500—3000 hold), mocsaras, nádas terület, s kisebb részen, mintegy 1000 holdon itt rendezkedett be a püspöki majorság.¹⁷ Ha hinni lehet az 1828-as országos összeírásnak, ekkor már a határnak mintegy 70%-át művelték (beleértve a földesúri földeket is). De lényegesebb változás csak a jobbágyfelszabadítás után következhetett.

A bárándiak az „úrbéri viszonyokat véglegesen megszüntető egyezséget” a váradai püspökséggel 1848. december 14-én kötötték meg. Ekkor már 117 telekben állapítják meg a telki állományt.¹⁸ Források hiányában nem állapítható meg, mi az oka a telkiállomány gyarapodásának, de ez az egész megyére jellemző tendencia¹⁹ mással nem magyarázható, mint a határban található bőséges földterülettel, melyen a püspökség még nem óhajtott majorsági gazdálkodást kiépíteni, hanem a katolikus vidékekről becsalogatott jobbágyai részére (akik között román és német nevek is előfordulnak) jobbágytelkeket alapított. Bizonyára ezzel függ össze az is, hogy a község korábbi 8 telek nagyságú közösségi földállományát most 15 telekben állapították meg.²⁰ Ez a megállapodás tesz először célzást a lakosság által használható legelők nagyságára (kb. 2000 hold) s ezzel együtt ekkor körvonalazódik a későbbi kataszteri térképeken jelentkező teljes határ.

A legelőkkal kapcsolatban azonban utalni kell a Kis-Rábéi Praediumon árendált külső legelőre. A kistrábéi pascuumot a bárándiak valószínűleg már a püspökség visszajövetele előtt is használták s most a szerződést továbbra is megújították. Már az 1728-as összeírás is utal rá, de azután a XVIII. századi városgazdai elszámolásban a pascuum árenda végig szerepel.²¹ 1863-ban a rettenetes aszályra való tekintettel Szaniszló Ferenc püspök a pusztabérlet összegének felét, 41 forintot elengedett.²² A bérlet ügyeit 1888-ban a „Kistrábéi pusztas társaság” intézte.²³ A pusztát aztán a XX. század elején — SZABÓ József református lelkész kezdeményezésére — a falu megvásárolta, s itt lett a község külső legelője.²⁴

A község első kataszteri térképe egy 1856-os másolatban maradt ránk. (1. sz. térkép.) A térkép azt mutatja, hogy a falutól nyugatra eső, a *Békás-ér*, *Dögös-ér* és *Eszteró* által határolt részeket osztották ki a telki járandóságot, mégpedig két fordulóban.²⁵ Egyik forduló a püspökladányi úttól északra, a másik délre helyezkedett

17 A kimondottan nádat termő területek nagyságát nem tudjuk, de jellemző, hogy faizás helyett a jobbágyok telkenként 40 kéve nádat vághattak. Urb. tabella 1772. A nádasok a lecsapolás után annyira kipusztultak, hogy később az építkezésekhez szükséges nádat is más falukból szereztek be. Vö. BALASSA M. IVÁN tanulmányával.

18 FÉNYES E. 1851. *Báránd* címszó alatt.

19 VARGA J. 1959. 37—63

20 SZABÓ J. 1911. 12. A közösségi földek felosztása ekkor a következő volt:

a községé 5 telek — a róm. kat. lelkészé 4 telek — a ref. lelkészé 2 telek — az oskoláé 3 telek — a jegyzőé 1 telek —

21 V. 608/a 6. Városgazda elszámolása 1742. 3. laptól évente többször is visszatérő tételek. Az esetenként 25—41 magyar forintos tételt a község szedte be a lakosoktól s ő adminisztrálta. Ez az összeg valószínűleg félévre szólt, mert évente kétszer szerepel.

22 *Gyászlap* 1863. (Egy példánya bekötve az idézett Városgazda elsz.-ba.)

23 V. 608/b 4. Képvis. test. jkv. 1883. júl. 13. A bérelt pusztán ekkor már zömmel a szomszédos sápi lakosok marháit legelnek, de ezekhez is bikát a bárándi „pusztas társaság” adott.

24 KISS Béla (86 éves) közlése.

25 Két fordulót említ az 1828-as összeírás is. IV. A. 4/b 20. köt. BMÖ 21.

el. Ekkor még az északi részen találhatók a határnak közel egy harmadát kitevő legelők is, melyek ekkor csaknem teljesen körbefogják a falut (*Rakottyás, Kerek-Mogyorós, Nagymogyorós, Kismogyorós, Gúnárnyak*).²⁶ Valószínű, hogy régebben a legelők még inkább körülvezték a falut, mert 1756-ban ebből alakították ki a *Vénkert* nevű szőlőskertet, majd az *Újkertet*.²⁷ A régi és az új temető mellett már 1784-ben *Epreskertet* is találunk, nyilvánvalóan az ebben az időben oly sokat propagált selyemhernyó tenyésztés érdekében.²⁸

Úgy tűnik, a falutól keletre eső határrészek ebben az időben még főként vízjárásos rétek, kaszálók, nádasok lehettek, hiszen az *Eszteró, Kincses-ér, Papér, Dögös-ér, Inacs-ér, Kódombi-ér, Mészársziget-ere, Bolhás-ér, Csonka-ér*, s ezek bonyolult elágazásai hálózják be. Levéltári forrásokból azt is megtudjuk, hogy a vízszabályozásnak a környéken már voltak messzenyúló előzményei. Már 1758-ban parancsolat érkezik a vármegyétől, hogy a határban levő „gátakat és selépeket” tartsák rendben. Ekkor már gátak, zsilipek voltak a *Vékonyéren, a Csonka folyón, az Inacson, a Dögös-éren, az Eszterón és a Papéren*. A gátak teljes hossza 1758-ban 320, 1776-ban közel 350 öl, s öt zsilipet használtak.²⁹ 1806-ban Rhédei Lajos alispán elrendeli, hogy minden faluban *gátbírói* kell választani, akinek feladata a gátak, hidak felügyelete és gondoztatása. Az alispán arra is felszólítja a falut, hogy maguk is építsenek hasznos gátakat és csatornákat.³⁰ 1869-ben a szomszédos Kaba kezdeményezésére a két község közös határán ásnak egy négy öl széles vízlevezető árkot.³¹ A *Kincsesérből* Kisrábá irányába már 1856 előtt megépítették a *Papcsatornát*, amely bizonyára a *Belső-Bánya, Bacsó, Pápaszem, Farkassziget* környékét igyekezett hasznosabbá tenni.

E keleti határrészen a XIX. század első felében parcellázás nyomai még nem láthatók, tehát valószínűleg itt kell keresnünk azokat az osztatlan, még használaton kívüli területeket, melyek az előbb közölt statisztikák ellentmondásait okozzák.

26 A Sárrétre is jellemző lehetett ez a kettős tagolású, de egy idő múlva hármas-, illetve négyes fordulóba átmenő rendszer, melyre WELLMAN Imre is utal az 1715—1720-as összeírások elemzése során. WELLMAN I. 1961. 348.; 1845-ben a Magyar Gazda sárréti tudósítója is ír róla: „Majd minden helység tilalmasokat is tart.” A tilalmas semmi más, mint alföldi váltógazdaság, mely ugyan csak két nyomású, s honboldogító rendszere abban áll, miszerint tavasszal a tengeri, ősszel pedig a kőri lekarcoltatván, őszi vettetik”, vagy ismét tavasszal árpa. MG. 1845. nov. 15. 1519. hasáb. „Sárréti föld és gazdaság Biharban”; vö. még GALLACZ J. 1896. I.: 553.

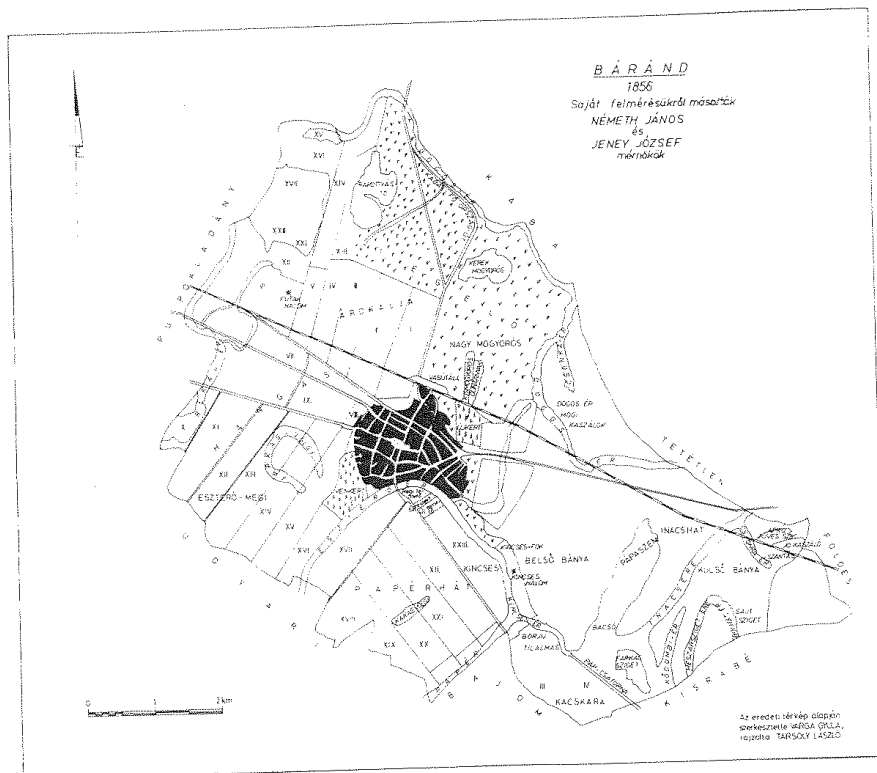
27 A szőlőskert alapításáról a Városgazdai elszámolásokban olvashatunk, 1756. szept. 28-i dátummal (V. 608/a 6. 91.). A bárándiak benyújtott kérelmére Gyimesi FORGÁCH Pál váradi püspök megengedi, hogy a falu közelében 200 öl hosszú és 200 öl széles (tehát kb. 33 kishold) földet szőlővel és gyümölcsfával beültessenek. A kert a beültetés után két esztendeig a dézsmák alól mentességet élvez, de azon túl a borból az uraságot megillető kilencedet és tizedet s egyéb adókat meg kell fizetni. Külön tartoznak minden akó bortól 5 krajcárt a püspökségnek *szüretre* a dézsmásoknak kezükbe adni. Néhány mondatban a kert rend betartására is felhívja a püspök a bárándiak figyelmét. (Vö. BALASSA M. I. tanulmányával.)

28 V. 608/a 6. Városgazda elsz. 2. lap: 1784-ben az „Epreskert” mellett az ügynevezett „Paripakertben” új temetőt is nyitnak. V. 608/b 9. kötet. Prot. Curr. 1852. 12; Ez év szept. 5-én pl. ismét elrendelték az eperfák összeírását, kimondottan a selyemtenyésztés fellendítése érdekében. PESTY Frigyes szerint az epreskertet „József császár idején, 1780—1784 között alapították”. PESTY 64. l.

29 V. 608/a 6. Városgaz. elsz. 86.

30 Uo. 1806. IV. 25. 147. l.

31 Uo. 1869. IV. 26. 129. l.

Báránd határának felmérése 1856-ban

Szinte bizonyosra vehetjük azonban, hogy egyes művelhető, víztől védettebb részek már ebben az időben, de talán még korábban is szántóföldek is voltak. A térkép is mutatja, hogy a földesúri majorság (megközelítően 1000 hold) is ezen a határ részen alakult ki, de a majorság központja kivülesett Báránd határán.

A községi és földesúri földek — főként a legelők — végső elkülönítése 1862-ben történt s ennek eredményét egy 1863-ban készült „kiosztási térkép” mutatja. (2. térkép) Az elkülönítés iratanyagát nem sikerült megtalálni, de valószínű, hogy itt nem került sor peres eljárásra, hiszen az uradalom valójában nagyon szerény körülmények között, a határ legkevesebbet érő, vízjárásos csücskében alakult ki, szinte minden előnyt átengedve az ekkor éppen dinamikusán fejlődő falunak.

Tizenöt évvel későbbi jegyzőkönyvekből tudjuk, hogy az 1862. évi „örök egyezség” során a püspökség bizonyos korábban nem úrbéres jellegű földterületet is átengedett a bárándiaknak 3598 forint és 70 dénárért. Akik azonban „a későbbi inséges évek miatt” ezt az összeget nem tudták megfizetni. 1878-ban a tőke a kamatos kamatokkal már 5595 forintra szaporodott. Ezt a község még kevésbé tudta már letörleszteni,

ezért kéri annak elengedését, vagy legalábbis azt, hogy a püspökség próbáljon „állami közvetítést” kérni, hogy ne kelljen a lakosokat anyagilag túlterhelni.³²

A dűlők számozásán most is nehéz eligazodni, az azonban bizonyos, hogy az egykori legelőnek ekkorra már tekintélyes részét felszántották (pl. a *Nagymogyorósnak* kb. harmadát, a *Dögös-ér-mögi kaszálók* felét, csaknem az egész *Belső-Bányát*, az *Inacshát*, *Bacsó*, *Kacska* egy-egy darabját).³³ Ami a művelési rendet illeti, az 1770. évi összeíráskor még azt jelentették, hogy a határbeli földek három fordulót alkotnak,³⁴ de a határ még az úrbérrendezés után is állandó átalakulásban volt. Gyakran találunk utalást „földek elosztásá”-ra, „földosztás”-ra. E kifejezések jelenthettek periódusos osztást vagy újabb területek parcellázását, de mindenképpen a határkép folytonos változását jelezték.³⁵ Bárádon a helyi előljáróság már az 1850-es évek elején határozatot hozott, hogy „ugarolást” ezentúl nem használnak, vagyis nem hagynak huzamosabb ideig feltörtetlen földet, de az 1863-as súlyos aszály után valószínűleg visszaállt a korábbi pihentető fordulórendszer.³⁶ Ez azt jelenti, hogy több sárréti falura és a hajdú városokra is jellemző pihentető fordulós négyes nyomásrendszer maradt meg.³⁷ De ezt a fordulórendszert se alkalmazták következetesen. OSVÁTH Pál jegyezte fel pl., hogy „néha közmegegyezéssel használják az ugar-
nak eső részt is. Emiatt egyesek nem tartják be az ugart. 1873-ban aztán az előljáróság úgy próbált rendet teremteni, hogy lelegettették azoknak a vetését, akik nem tartották be a határrendet, de ebből több évig húzódó per lett”.³⁸ A képviselő testületnek az ugarrendszer tárgyában hozott határozatát Bihar vármegye bizottsága is jóváhagyta, s 10 forintra bünteti azokat a polgárokat, akik a határozatot megsértik.³⁹ A viták és perek során alakult aztán ki az a határrend, amely egészen a tagosításig érvényben volt.

A négyes fordulórendszerre elég sok levéltári forrás is utal. 1880-ban megtudjuk, hogy a község földjei a négy fordulóban összesen 26 darabban vannak.⁴⁰ 1888-ban

32 V. 608/b 1. Közs. képvis. test. jkv. 1878. dec. 2. 37. §; PESTY 64. skk. 1.

33 A legelők felosztása miatt megkevesbedett a csürhére járó sertések száma, emiatt 1874-ben ki-
mondják, hogy a község 12 kanja közül 4 feleslegessé vált, és el kell adni. V. 608/b 1. Képvis.
test. jkv. 1874. dec. 19.

34 BALASSA I. 1982.

35 1768-ban a ref. leányiskola tanítója „három ugarban fél-fél ágy, vagyis fél-fél nyilas földet kap.
V. 608/a 6. Városgazda elsz. 1768.; 1772. szept. 26-án Díhenes Mihály uram lóháton udvarbíró
uramhoz expediatott „a földek elosztása” eránt. Uo.

36 Ezt az 1863-ban kiadott ún. *Gyászlap*-ból tudjuk, melyben részletesen leírták az aszály történetét.
Bekötve az V. 608/a 6. Városgaz. elsz.-ban.

37 PESTY Frigyes helységnévtára szerint a négy szántó forduló: 1. *Árokalja*, 2. *Hangás*, 3. *Esztéró-
hát*, 4. *Papérhát*. De a négy fordulóhoz kapcsolódnak a kaszálók is: 1. *Fütak*, 2. *Kincses*, 3. *Kacs-
kara*, 4. *Dögös-érmegi*. Nincsenek fordulóba szedve a *Tábla-föld* szántó), a *Körös-ér*, *Kereszt-ér*,
Inacs-ér, *Bolhás-ér*, *Mészársziget-ere*, *Papér*, *Békás-ér*, *Horgas*, *Batsó*, *Külső- és Belső-bánya*,
Salya-sziget, *Mogyorós*, *Pápaszem* és a három kert, a *Vénkert*, *Újkert*, *Epreskert*. Ezt a rendszert
egyesek „hajdú forduló”-nak nevezik. Lényege, hogy a művelésre alkalmas földeket négy részre
osztják. Ebből hármat rendszeres fordulóban művelnek (őszi—tavaszi—ugar), egy részt pedig több
évig pihentetnek. Majd 8—10 év múlva ezt feltörve másik részt hagynak meg pihenésre. Vö.
VARGA Gy. 1975. 422.

38 OSVÁTH P. 1875. 194.

39 IV. B. 120 k. Bihar vm. bizottm. ül. jkv. mutató. 1875. 337., 338. Iratszám: 270.

40 V. 608/b 2. Képvis. test. jkv. 1880. jún. 8.

„a négy fordulóbéli földeket” úgy akarták bérbevenni a lakosok, hogy két fordulóba lucernát vessenek.⁴¹ De tudnak még róla idős adatközlők is.⁴²

Az 1870-es években újabb legelőterületeket osztanak ki „a szélmalom, a vasút és a temető között”, „arra illetékes gazdák közt”.⁴³ A határ mai képe tehát — a lecsapolások befejezése után — a századforduló tájára alakulhatott ki, amikor 1886 után a Kálló csatorna tervét is sikerült realizálni.⁴⁴ A határ így folyamatosan mentesül a kiszámíthatatlan tavaszi vadvizektől, bár az egykori erek mind a mai napig jól felismerhetők (olykor vízzel is telítődnek). A századforduló táján már mind többen sürgették a tagosítást, hiszen éppen a fokozatosan művelés alá vett területek miatt a földek megszámlálhatatlan, s gyakran megközelíthetetlen apró parcellákat alkottak.

Maga a tagosítás 1903. november 3-án kezdődött, amikor az október 31-én megválasztott 16 tagú „becslőbizottság” megkezdte a határ bejárását. A földeket összesen 11 osztályba sorolták, s a régi birtokívek szerint megállapították, hogy ki mennyi „becsértékű” földdel rendelkezett.⁴⁵ SZABÓ József helybeli lelkész szerint a tagosítást 1904-ben fejezték be, de KISS Béla 86 éves adatközlő szerint az ő szülei már 1904-ben kutat fúrtak a tagjukon.⁴⁶ 1903-ban elkészült a tagosítás végeredményét tükröző *Tagosítási Földkönyv* is, s 1904-ben a letisztázott tagosítási térkép is,⁴⁷ (3. térkép) mely már egy mérőben megváltozott határképet mutat. A régi ereknek, mocsaraknak már csak a nevét őrzik egyes dűlőnevek. A községi legelő igen összehúzóult: A falu körüli szűkös libalegelőn túl a *Csonka-érnél* maradt még némi közös legelő (a bérelt *Sziget* ekkor még nem szerepelt a határtérképen). Egyébként ki-ki a saját tagföldjén volt kénytelen megtermelni a szükséges takarmányt.

A tagosítás során birtokba vett határ azután 1945-ig lényegesen nem változott. A tagbirtokot lehetőleg egy helyen, egy darabban mérték ki. A 30 holdnál nagyobb birtokosok néha két helyen — de lehetőleg egymástól nem messze — kapták meg a becsérték szerinti járandóságukat. Arra is próbáltak ügyelni, hogy a kisebb parcellákat a faluhoz közelebbi, a nagyobb tagokat távolabbi határrészekre mérjék ki.

41 V. 608/b 4. Képvis. test. jkv. 1888. szept. 1.

42 KISS Béla, Vöröshadsereg ú. 42.

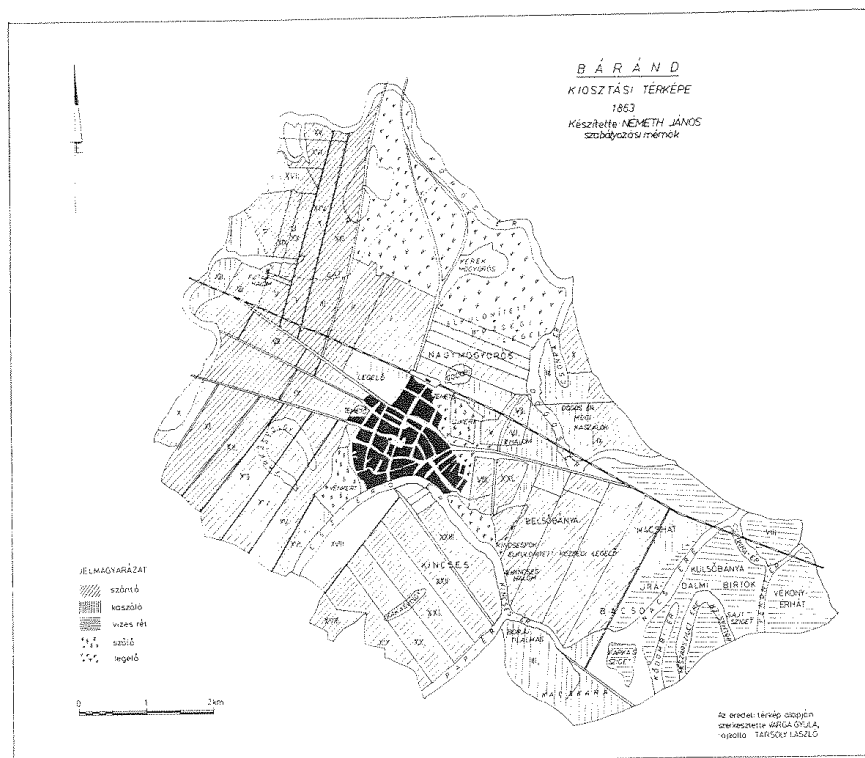
43 Az osztást HALÁSZ Kálmán mezőkeresztesi mérnök „sorhúzással” végezte el. Voltak, akik ellenkeztek az osztást. A „közösben hagyni akarók” közt volt PAPP László tekintélyes gazda is, aki azért tiltakozott, mert az osztott részen volt egy jó ivóvízet adó kút, melyet a lakosok az ő parcelláján keresztül közelíthettek volna csak meg. Végül úgy döntöttek, hogy egy utat hagynak a kúthoz. V. 608/b 1. Képvis. test. jkv. 1874. nov. 12.

44 Április 22. utáni napokban érkeztek meg a mérnökök, akik nemcsak a csatorna helyét, de az egész határt felméri s szeptember 1-én már folynak a csatornaásás munkálatai. Jellemző, hogy az élelmes VARGA János helyi polgár már téglá- és cserépegető létesítéséhez kér engedélyt, mondván, hogy a *Kálló* szabályozása után a nádasok el fognak tűnni s szükség lesz a cserépre. Azt is kifejti a kérvényező, hogy azért is nélkülözhetetlen lesz a cserép, mert „nálunk a zsúp tető nem czélszerű, de nem is terem elég rozs, mert itt csak búzát termelnek”. V. 608/b 3. Képvis. test. jkv. 1886. ápr. 22.; szept. 1.

45 V. 608/c. Báránd osztályozási jkv. 1903. nov. 2. A becslőbizottság elnöke: SZILÁGYI Bálint volt.

46 SZABÓ J. 1911. 124.; KISS Béla 86 éves adatközlő szerint a tagosítást 1902-ben kezdték. A tagosítás végeredményét rögzítő *Földkönyv* 1903-ban készült el, de végső tisztázata 1911-ből maradt ránk.

47 V. 608/c. 35. kötet.

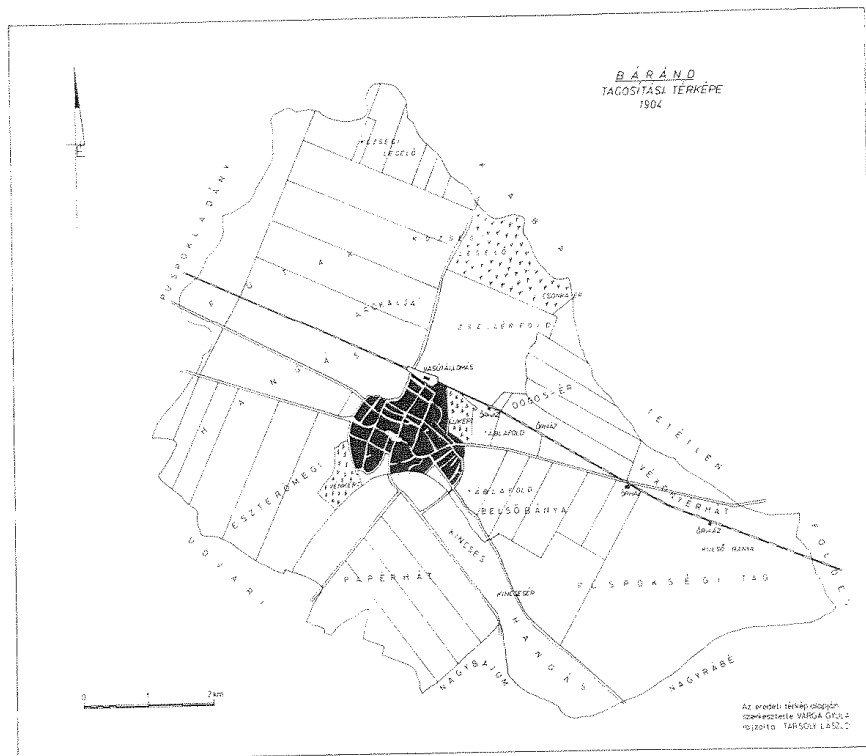

Bánd kiosztási térképe 1863-ban

A lakosoknak volt némi választási lehetősége, hogy az alacsonyabb vagy a magasabb becsértékű területeket választassák, számolva azzal, hogy előbbi esetben korábbi földnagyságukat akár meg is duplázhatták, ha viszont a legjobb minőségű földeket választották, akkor jóval kisebb területet kaptak. (A földeket most már 1600 □-öles „katasztrális holdak”-ban mérték ki.)

A bándi lakosság kezén végül is 5523 kat. hold, 1086 □-öl föld maradt, melyet 650 földtulajdonos között osztottak szét, a korábban megállapított becsértékek szerint.⁴⁸ A régi közösségi földekből továbbra is köztulajdonban maradt 355 kat. hold, ezenkívül meghagyták a jegyzői járandóságot (35 kat. hold 1017 □-öl). A református egyház tulajdonába 191 kat. hold 1125 □-öl, a római katolikus egyháznak 280 kat. hold 1418 □-öl földet. A községi legelő már a tagosítás előtt is 666 hold 1258 □-öl volt, ebből 425 sertéslegelő és 253 „nagylegelő”-nek megfelelő legeltetési jogot osztottak ki a tagföldek arányában, de úgy, hogy a legelők segítségével igyekeztek ki-

48 A tulajdonviszonyok megállapításának legfontosabb forrása az említett *Földkönyv*, mely betűrendes névsor szerint közli a tulajdonosok régi földterületét, annak becsértékét (11 osztálynak megfelelően), a kiosztott új tag helyét, amely becsértékben természetesen megfelel a réginek, s az új tag területét katasztrális holdban.

Báránd tagosítási térképe 1904-ben

kerekíteni a tagföldek becsérték különbségét. (Ha tehát valakinek a megkapott tagföldje nem érte el a régi földjének a becsértékét, akkor megfelelő számú legelővel kárpótolták a birtokost.) Egy sertéslegelőt 230, egy „nagylegelőt” 2020 □-ölnek számítottak. Ha ezt beszorozzuk a ténylegesen kiosztott legeltetési jogok számával, akkor kiderül, hogy a korábbi 666 hold legelő is csaknem felére (380 hold) zsugorodott. De később még tovább szűkült a legelő, hiszen 1940 körül már csak 234 hold 1049 □-öl belső legelő állt a lakosság rendelkezésére, amelynek értéke ebben az időben 10 000,— Pengő.⁴⁹

A tagosítással megvalósulhatott volna a kapitalista típusú zárt paraszti birtok, amely egyik oldalról utat nyithatott volna valamelyest a racionalista gazdálkodásnak. Bárádon is kezdett pl. kialakulni a tanyás gazdálkodás, mely szerencsés feltételek mellett a kisüzemi gazdálkodás legfejlettebb formája lehetett volna.⁵⁰ De ugyanakkor konzerválta azokat az ellentmondásokat, melyek ekkor már országosan jelentkeztek, és Bárádon is megmutatkoztak. Azt ugyanis, hogy a paraszti társada-

49 V. 608/c. 44. Legelőpénz beszédési napló.

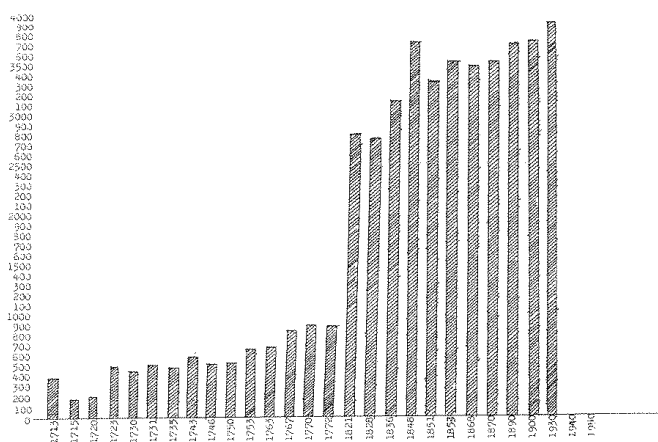
50 ERDEI F. (1942); DÉNES I. 1980. 313—338.; FÜR L. 1980. 216—271.; BALOGH I. 1980. 272—312.

lom tekintélyes része föld nélkül maradt vagy földje annyira elaprózódott, hogy rajta már nem tudott a család megélni. Ugyanakkor összezsugorodtak azok a közös használatú földek, beleértve a nyomásrendszerrel együttjáró „szabadulásokat” is, melyek régebben bizonyos megélhetési feltételeket adtak a kisföldű zselléreknek vagy nincstelen agrárrejtegeknek is. Már csak egyetlen reménység élhetett, ami némi oldódást hozhatott volna, a mintegy 1000 holdat kitevő, s a XX. században már nagybirtok formájában kezelt egykori káptalani nagybirtok szétosztása. Erre azonban — mint az közismert — 1945 tavaszáig kellett várni.⁵¹

A paraszti használatban lévő földek megoszlása

A birtokmegoszlás megállapításához szükséges számbavenni a földhöz kötődő népesség számát. Ebben főként a korábban idézett különféle összeírásokra támaszkodhattunk. Ma már eléggé közismert, hogy ezek a népességszám abszolút értékek megállapításához önmagukban nem elégségesek. Ha azonban adatainkat olyan hitelt érdemlő forrásokkal vetjük egybe, mint az 1770-es urbariális összeírás vagy magya az úrbéri tabella, akkor úgy tűnik, az összeírások sorozata a mi céljainkhoz, vagyis a paraszti gazdaságok áttekintő rendszerezéséhez elég reális képet adnak. (2. táblázat és grafikon) Az 1715. és 1720. évi országos összeírások közismerten irreális adatait leszámítva a XVIII. században 65-ről 194-re szaporodó adózó főről tudunk. Ha azonban az egyes összeírásokban szereplő adózókat név szerint megvizsgáljuk, érdekes képet kapunk. 1713 és 1772 között 386 személynév szerepel az adózók névsorában (valójában 131 családnév, de némely család számos ágat alkot),

A lélekszám alakulásának diagramja (a 2. sz. táblázathoz)

51 A földkérdés megoldásában jelentéktelen volt az a segítség, amelyet a község maga nyújthatott. Az 1930-as években is bérbe, illetve feles művelésbe adták ki a község kb. 200 holdnyi saját földjét. A 386 hold „vagyonváltás” föld s a püspökladányi határból bérelt 350 hold is kevésnek bizonyult a földéhség kielégítésére. Ezekből mintegy 80 kisparaszt juthatott 500 □-öltől 4 holdig terjedő földekhez. V. 608/c 34. Báránd ingatlan törzskönyve. 1931.

de csak 54 olyan család van, akik többé-kevésbé folyamatosan szerepelnek az összeírásokban. Olyan egy sincs, aki legalább néhány esetben ki ne bújta volna az összeírás alól. (3. számú táblázat. Ezt később más összefüggésben is fogjuk idézni.) Következettek voltak az összeírók a nemesek vagy a zsellérek vonatkozásában. Némelykor nem írták fel a tisztségviselőket. A szolgák, alkalmazottak szintén csak akkor szerepelnek, ha önállóan adóztak. Néhány esetben azonban nem lehet megmagyarázni, hogy egy-egy tősgyökeres család miért nem szerepel az összeírásokban. Még különösebb az a jelenség, amikor egy név egy vagy két alkalommal bukkan fel csupán a 60 év alatt. Összesen 135 ilyen névvel találkozunk, s ez olyan sok, amit nem lehet az összeírók következetlenségével magyarázni. Ezek közül kb. 10% a zsellér, szolga, kerülő, afféle jövő-menő emberek, akik bizonyára nem is szándékoztak itt huzamosabb ideig letelepedni, de több mint száz földdel rendelkező jobbágy. E jelenség mögött részben a népesség mobilitását kell feltételeznünk, még akkor is, ha a kétségtelenül meglevő földközösségi rendszer lehetővé tette a vagyoni tényezők változását is

2. sz. táblázat

A lélekszám alakulása

Év	A dózó fő				Lélekszám (számítás)	Lélekszám (egzakt adatok alapján)			
	nemes	jobbágy	zsellér	összes		ref.	kat.	egyéb	összes
1713	—	—	—	70	420	—	—	—	—
1715				34	204				
1720				45	270				
1723	7	74	13	92	552				
1726	4	75	—	79	474				
1728	4	61		65	390				
1730	4	79		83	498				
1731	2	81	11	94	564				
1735	3	84	3	90	540				
1743			8	104	624				
1746			4	94	564				
1750	10	83	2	95	570				
1753			13	119	714				
1763	6	89	5	121	726				
1767	9	133	12	154	924	906	60		960
1770			57	194	1164				
1772			61	193	1152				
1821						2893			
1828				471	2826				
1836						2896	386	9	3291
1848				636	3816				
1851				681	3405				
1853				730	3650				
1862				771	3626	3231	558	68	3857
1868									3600
1870						3091	514	59	3664
1890						3203	596	30	3828
1900						3213	612	54	3879
1911				855	3849				3849
1930				822	3415	3415	624	71	4110

Jelmagyarázat:

- Ha a kockába semmi sincs beírva, a név a jelzett összeírásban nem szerepel
- 30 holdon felüli nagygazda
- 20—30 hold közötti gazda
- × 10—20 hold közötti kiscgazda
- = 1—10 hold közötti kisparaszti
- 0 semmi földje nincs.

Ahol lehetőségünk volt, ott a jel alá a tényleges földterületet is beírtuk, ahol az összeírás nem mutatott pontosan kiszámítható földmennyiséget, ott a jel alá ?-jelet írtunk.

Név	1713	1723	1726	1728	1730	1735	1743	1746	1750	1753	1763	1767	1770	1772
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
AMBRUS Ferenc		□ 40												
ANDRÉ János	×	I	=	=	×	×								
Mihály										×	×	=	□	×
										11	10	5	30	?
ARADI István		-												
		26												
ARANY Márton		-												
		28												
BAKAI Mihály						=	=							
						5	5							
Péter		□ 160												
BAKÓ Mihály		=												
		3												
BAKONSZEGI András												=		
												5		
Ferenc								×	×	×	-	=	×	□
								13	18	14	22	9	14	51
János	□ 74	□ 34	×	×	□	×		0			=		=	0
			10	?	32	15		-			6			?
Mihály I		+	×	×	+	×	=	×	=	=	=	×		
		22	12	?	22	18	9	14	4	7	6	11		
Mihály II						×	×	-	=				□	×
						14	k2	24	7				32	?
BALKOIANA Vidno		-												
		24												
BALKU Mihály											=			
											3			
Péter			-	×	□	□				-	-			
			20	?	70	52				?	23			
Sámuel												=	=	=
												2	?	?

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
BALLA								=	+	×	-	×	×	-
István								3	24	14	24	11	17	?
Mihály										×				0
										12				?
BALOGH				×										
Mihály				?										
BARABÁS											=	=	=	=
János											1	6	8	4
BARANYA	×	□	×	×	□	×	×	+	=	×	×	×	□	□
Mihály	18	30	11	?	38	19	12	24	8	18	12	16	51	?
BARÁT														0
János													?	?
BARIS											0	0	0	0
Ádám														
BÉKÉSI	□	□	+	×	□	-								
András	44	40	20	?	55	28								
János								×	+	×	□			
								11	21	10	30			
BENEDEK										=	-	=	×	□
Mihály										8	20	6	15	48
BERDE	□	□	□	-	□	□				=		+	□	□
István	35	60	36	?	66	75				5	9	15	51	?
István II										×		×	□	□
										13	9	15	51	?
János										×		+	□	□
										15	22	39	52	?
BÉRECZKI												=	=	□
István												1	9	51
János		-		=	+	-	□	□	×	□				
		20		?	24	28	45	58	13	30				
BIRÓ		□	×	×	□	-	0					=	×	□
András		40	17	?	43	26	-					6	13	49
Ferenc	□	□	×	×	□	□				+				
	31	32	18	?	32	37				13				
István					+	+						0	=	×
					25	22						-	6	19
János										+	×	□	0	0
										23	12	33	-	-
Mihály	×	□	×	×	□	□	×							=
	16	36	12	?	46	38	19							9
Pál	□	□	×	×	□	□	-	+	×	+				
	41	45	?	?	72	39	22	27	15	21				
BODI												=		
Gergely												1		
BODNÁR										=				0
János											2		?	-

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
BOJTI												=		
János												6		
BORUS										=	0	×	-	×
Ferenc										6	-	10	22	?
István	□	×		-	×	×	□	×	=	=	=	=	=	
	80	17		27	15	19	39	16	4	2	9	?	?	
István II												□	+	
												35	?	
BOJODI	=				=									
István	4				5									
BÖR					=									
István					6									
BUJDOSÓ									0	=	=	×	×	
István									-	3	6	16	?	
Márton						=	×							
						6	10							
CZEGLÉDI					×									
István					10									
CSEH	+		×	+	×	×	×	=	=					
Balázs	26		?	27	17	11	17	9	7					
Gergely												=	×	×
												6	17	?
Mihály												=	=	
												7	?	
CSIZMADIA					=									
András					?									
János	-													
	23													
CSOMÓS									=	=	=	×	×	×
János									3	4	3	12	16	?
DANCS	+		=		0									
János	23		1		-									
DEÁK									=	=	×	□	+	
János									3	6	14	42	?	
íj.												□		
János												42		
DELI							×	×	=	=			□	
András							18	15	7	6			31	
András II							+	+	+	×	=		×	×
							28	21	25	19	9		15	?
István	=	=	=	=						=	=	=	×	=
	9	2	?	6						1	3	4	11	?
János									=	×	×	×	+	×
									5	12	11	13	28	?
János II									□	□	×	×		-
									33	32	10	14		?

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Mihály	□ 30	□ 76	- 22		+ 22	- 23	□ 38							
DEME István			- 28		× 14	× 15	□ 35	- 26	× 16					
János		□ 90		× ?		+ 24			× 16		= 8		= 6	= 3
János					□ 33	□ 43				□ 31				
Mihály					□ 52	× 17	□ 38	+ 26	× 18					
DENCSIANO Vidno	0 -											0 -	0 -	0 -
DODOMA György												0 -	0 -	0 -
EPERJESI János					= 4	= 4						= 9	□ 43	- ?
ERDÉLYI István							= 3	= 2	0 -			= 7	= 8	= ?
János										= 6	= 2			
ERDÉLYI Mihály		= 6	0 -		= 5									
ERDŐS András										= 6	= 2	= 7	× 15	× ?
ERŐS István		□ 30												
János		22												
Péter		□ 46	□ 55											
FARKAS Gergely					= 6	× 19	× 17	- 27	× 15	- 28	× 16	- 22	× 17	□ ?
György													□ 51	
István													□ 50	
János								0 -					= 2	0 -
Mihály											= 3	× 15	□ 34	+ ?
FEKE István		× 14	= 3								= 1		= 7	= ?
FEKETE Mihály													0 -	0 -
FERENCZI Ferenc					= 9		× 11	- 20	= 6	= 6		= 4		

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
FUTÓ														
András									25	□	26	□	51	?
István	□	51								23	22	41	□	□
Mihály		□								44	23	30	□	□
Miklós		□	×	□	□	□	□							
		35	?	100	43	65	41							
Péter	0	--												
GALGÓCZI														
István							0	=	=	=	=		--	
							--	7	8	8	6		27	
István												4	×	×
												13	?	
István												×	--	×
												19	22	?
János												4	×	=
												13	?	
GÖRBE														
Mihály												0	0	0
												--	--	--
GÖRÖG														
János									0	0				
									--	--				
GUBA														
Mihály		=		=	×	=	--							
		2	?	13	8	23								
GULYÁS														
János												×	□	+
												10	36	?
GYENGE														
István	×	=		×	=									
	14	5		17	7									
János												2	3	5
												18	?	?
GYÖNGYÖSI														
András												4	16	?
												3	10	?
HAJDÚ														
György														
István			0	0	+	×	--							
			--	--	21	11	28							
Sámuel				×	=									
				13	9									
HALMI														
András							×	×	×	=	=	=	×	×
							19	17	10	6	2	9	19	?
András										×				
										12				
János	×	=	=	×										
	13	4	?	15										
Mihály						×	×		=	×	×	=	□	--
						13	11		6	12	10	7	50	?

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Péter	-	□	×	=	□	=								
	28	35	13	ä	39	5								
HORVÁTH Ferenc												0	0	0
István							×							
							15							
HUGO Uniusz					0									
IGÓ István													0	0
ILLYÉS Mihály														
ISPÁN Gergely														
IVÁN Péter	=	=	=	=										
	?	3	2	?										
JÁMBOR András														
János														
JUHOS András														
István														
János														
JUHOS Mihály														
Mátyás														
JUHÁSZ András														
István														
Pál														
Péter														
KABAI Mihály														
KACSKA Miklós														
KÁDÁR András														
Ferenc														

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
István		□	+	×	□	0	□							
		50	20	?	69	?	58							
KALVIANO		0												
Vidno		-												
KARAJOS		×	=	=	=	=	×	=	=	=	×	×	×	?
János		15	5	?	4	5	10	8	8	5	11	20		?
Mihály			0								=	=		
			-								7			1
Pál											=	=	×	×
											2	6	16	?
KARDOS											0	=	=	
István											-	8		?
KASZA											=	×	×	=
Ferenc											2	10	14	?
KATONA											=	0	=	=
András											1	-	2	?
Ferenc		×	=	=	×	×								
		16	8	ã	13	11								
Ferenc											=	=	-	×
											3	8	24	?
István											=	=	0	×
											3	8	-	?
István													-	
													24	
István													0	0
													-	-
János		×	=	=	?	□	□	□	□	=	□	=		
		16	9	5		47	71	32	42	6	49	6		
KATONA		□	×	×	×	×	×	+	+	+	×	=	+	×
János		50	19	?	13	9	15	26	31	25	15	8	24	?
Mihály		×	=								=	×	=	×
		12	3								2	14	?	?
Mihály											=	=	×	□
											8	8	20	?
Mihály													□	0
													53	-
KERÉKJÁRTÓ		□												
Ferenc		38												
János								=	-	×	+	=	+	□
								7	21	13	24	9	25	49
Pál											=	=	×	□
											6	4	15	51
KISS		=	×	×	=						=			
András		1	10	10	4						9			
András		+											-	×
		21											25	?

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	
Ferenc	×	□	-	×	□	□									
	19	39	24	?	36	40									
Ferenc												=	□	-	
												3	48	?	
György															
István		□	-	×	□	□	□	□	0	+	×	×	□	-	
		56	27	?	61	49	65	66	-	24	15	15	50	?	
István							×	×	=	-	=	×	□	-	
							11	10	9	21	9	15	48	?	
István							□	□	□		×		□	□	
							33	34	44		11		49	?	
János		=	=	=	×	=	=	×	=	0	0	=			
		1	2	?	16	10	9	11	6	-	-	3			
János	×	×	×	×	□	□	□	×	=	×	0	×	0	0	
	11	15	17	?	42	36	37	13	8	15	-	16	-	-	
János		0	0												
		-	-												
János		□							+	-	=		-	×	
		30							23	26	9		25	?	
János											×		=		
											10		?		
János											□	□	□	-	
											37	46	46	?	
János													□	□	
													51	?	
Mihály							=	=		=	=	=	×	=	
							4	7		4	9	5	13	?	
Mihály											0		=	=	
											-		?	2	
Mihály													=		
													5		
KISS												=	×	□	-
Péter												4	11	44	?
KOLOSÍ												=	=	=	×
János												2	4	4	12
KOLOSVÁRI															
Mihály			=		=										
			5		7										
KOMLÓDI															
Mihály															
KONCZ															
István															
KONDÁS														0	0
István														-	-
KÓNYA															
István		=	=		=	=									
		9	1		7	7									

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
János			0	=	=	=	×				=	×	-	×
KOVÁTS			-	?	7	4	17				6	13	27	?
András	×		=	=	=	=		=		=				
	11		3	?	9	6		8		5				
András	0							=						
	-							1						
Ferenc												=		
												?		
György												0		
												-		
István							=	×	=	×	=	=	×	×
							7	13	3	11	4	8	15	?
János								=	=	=	=	=	×	
								8	4	7	3	5	14	
János													+	=
													29	?
József							0							
							-							
Mihály	=	×	=	=	=			=	=	×	=	=	=	=
	?	10	1	?	6			8	1	11	3	2	?	?
Mihály								=					×	
								8					17	
Miklós											0			
											-			
Sámuel											×	×	□	□
											11	17	50	?
KÓTHY														
Péter											=	=	×	×
											6	3	10	?
Péter												0	+	=
												-	20	1
KÖVÁRI													0	0
János													-	-
KÖVÉR														
János											=	=	×	×
											4	9	11	?
KUN														
Mihály													=	=
													?	?
LAKATOS														
István											=			
											5			
János													=	0
													?	-
LÁPÓTY														
Sámuel	0													
	-													
LÉVAI														
András	+	0	+	×	□	×	×							
	27	-	26	?	49	12	17							
András						+							=	=
						25								1

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
István							×	×	=	×	=	=	×	×
							12	18	6	19	5	3	17	?
István												=	□	×
												6	50	?
János													=	=
													?	1
LOVAS													=	×
Gergely												6	14	?
István						×	×							
						11	12							
János		□	=	-	×	×	×	=	=					
		35	8	29	19	18	19	9	9					
Pál						=								
						6								
LUKÁCS													=	=
János													?	1
MÁGORI					-	×								
András					25	13								
MARAZI		□	×	×	□	+								
Mihály		32	12	?	52	21								
János						=	=	×	=	=			=	=
						6	9	16	8	6			?	1
MÁRKUS				=	×	=	=	=						
András				?	17	5	6	6						
György		+												
		20												
MATKÓ													+	×
János													29	?
MATSI		0												
Mihály		-												
MESTER								=	=	×	=	=	=	=
György								8	4	10	2	5	?	1
György													+	×
													23	?
István							×				=		×	
							11				6		14	
MESTER		-	×	×	×			+	=	=				
János		24	10	13	17			29	6	6				
Mihály							=	=			=		=	=
							5	7			7		?	1
MIKLÓSI													=	
István													5	
MOLNÁR		-	0			=								
Gáspár		22	-			3								
István							×	×	=					
							14	19	7					

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
János					□ 43	= 8		= 4	0 -					
MOSOLYGÓ István								= 3			0 -		= ?	= 1
Mihály		= 6	0 -				= 1						= ?	0 -
NAGY Gáspár	- 24													
István	× 16	× 16				× 13	× 10	- 22	× 16	= 8	= 2	× 16	× 12	= ?
István	+ 26	- 20												
K. NAGY István	- 22								× 17	× 18			□ 48	- ?
NAGY János	× 11					□ 40	□ 60			= 5	= 3	= 9		
Mihály	□ 33	- 29	× 19	- 16	□ 72									
Mihály		□ 80												
Sámuel											= 1	= 2	= ?	0 -
NÉMETHY István												= 6	× 14	= ?
NYÉKI István								□ 32	× 12	+ 24	= 1	0 -	× 13	× ?
János													□ 49	+ ?
Mihály							× 16	+ 21	× 12	+ 24	× 10	× 19		
Pál		+ 24	× 17	× ?	□ 36	□ 39	□ 33							
OLÁH Gergely								× 13	× 13	= 6	× 12	× 12	× 15	□ 51
PAÁL József										= 1		= ?	= 1	
PÁLFFI András						× 11	= 8	+ 25	× 12	× 18	= 7	× 15	□ 50	
János						+ 22	+ 25	□ 32	× 15	+ 22	× 11	× 14	□ 50	+ ?
PAP György													0 -	0 -
István										= 4	= 8		□ 48	+ ?
István												= 4	= ?	= 1

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
János												=	-	×
Mihály										=		7	27	?
PÁSTI												=	×	×
István												6	15	?
PÓCS												×		
István		×										16		
POLGÁR												0		
István		-										-		
POLYIK					×	0								
András					10	-								
Gergely										0	=	0	×	=
István										-	6	-	13	?
János			×		×									
			16		11									
János				×	□	-								
				?	57	29								
Pál							×							
							11						5	15
PRIBÉK					×									
János					10									
RÁCZ														
Péter													7	
RÁKOSI														
Mihály													3	2
RÁZSÓ														
Imre														
RUCZU														
György														0
SALYÁ														
Mihály														
SARKADI														
István														
SÁRKÓZI														
András														
Ferenc														
SOMÓGYI														
Mihály														
SÓVÁGÓ														
Mihály														
SZABÓ														
András														
András														

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
György		×	×	=	-	=	=	-	+	+	×	+	□	+
		14	12	?	27	10	5	26	23	23	16	22	48	?
György		□					+	0						
		30					27	-						
István	×	0	=	=	=	×								
	18	-	9	?	9	19								
István			-	=	=	×					0		×	×
			20	?	9	12					-		15	?
István											=	×	×	=
											5	10	14	?
János	□	×	×	×	□	□	=	=	0	=	0	=	□	+
	32	14	13	?	39	43	7	7	-	2	-	2	49	?
Mihály						×	×	-	×	+	=	×	×	×
						15	16	22	10	24	4	13	17	?
Pál									=					
									2					
Sámuel												=	=	=
												2	?	1
Sándor	-													
	22													
SZÁNTÓ														
Mihály									0		0	=	=	=
									-		-	9	?	?
SZEGHI														
István												=	=	=
												4	?	1
János												=	×	×
												3	16	?
SZATHMÁRI														
György	=	0	=	=	=							=	×	×
	7	-	?	6	5					1	1	6	17	?
SZEKERES														
András							=	=	=	=	=	=	×	×
							6	7	3	5	4	6	16	?
Mihály													=	=
													?	?
SZÉL														
András	=	=		0										
	4	1		-										
SZÉLL														
János	-													
	28													
SZÉLES														
Márton	□													
	32													
Péter										0				
										-				
K. SZENTES														
István													0	0
													-	-
János	×	0	=	×	×	=	0							
	17	-	?	15	15	7	-							
K. SZENTES														
Mihály	=													
	5													

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Pál	=	0		=										
	6	-		2										
SZILÁGYI						×	-		×	+	×	×	□	□
András						19	22		15	29	16	13	51	?
János						×	×							
						19	15							
SZÍVÓS		=	0	=	=	×								
Gergely		7	-	?	9	12								
István	□													
	46													
Sámuel							=							
							5							
SZÚCS		×	=				=	=	=	=	=	×	-	×
István		13	2				6	7	6	6	6	11	28	?
István		=					=							
		6					2							
János		=										=	=	=
		6										6	7	?
TAKÁCS													=	=
Ferenc													6	4
János								=	=	×	=	×	□	-
								9	6	14	9	13	34	?
Mihály		+	×	×	□	□	×	×	=	+	×	×	□	□
		19	12	?	38	32	15	17	8	23	14	16	50	?
Mihály		□	×											
		30	12											
TÁLAS														×
György														?
István							=		0	=	=			
							5	-	6	5				
TAR		=												
Péter		7												
TARÍCSKA		□	+	×	□	+	+	□	0	=	=	=	-	×
Ferenc		34	20	?	52	24	22	31	-	3	8	9	26	?
István					+	×	=	×	=	-		×	=	×
					25	19	8	13	3	24		11	30	?
István							×	+	=					
							15	22	9					
János		□	×	×	+	×	×	=	=	=		×		
		36	10	?	22	15	11	5	2	3		15		
János											=	=	0	□
											4	6	?	46
													0	0
Mihály		+						=	×	×	×	×	0	-
		20						7	3	13	19	-	-	-
TISZAI											=	×	□	-
Dávid											5	17	46	?

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
TISZAI														
János	□	0	=											
	34	-	?											
TOKAI														
András			=	=		=	=	=	=					
			?	?		7	7	2	4					
István												=	=	=
												6	9	?
László										=				
										5				
TÖRÖK														
István												0	=	=
												-	?	2
János							-	□	×	×				
							26	31	19	12				
Mihály								0	0	×	×	×	□	□
								-	-	12	11	11	52	?
TÓTH														
András	×	=	=	=	=	□								
	16	3	?	6	10	47								
György	□													
	43													
TURI														
János							=	=	=					
							5	5	7					
UJHELYI														
Sámuel										=				
										6				
UJVÁROSI														
István	=													
	2									2				
UNGHI														
János												=	=	
												2	2	
Mihály					=									
					?									
VAMOS														
András	×													
	14													
VARGA														
Ádám										0				
										-				
András	=	-	-		□					0	0	□	□	
	4	23	15		47					-	-	50	?	
András	□									×		=	0	
	70									19		?	-	
András											×		□	
											16		?	
Bálint														
Ferenc														
Péter	□													
	50													
György	×	=												
	15	1												

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
István		×	=	=		=	=	×	=	=	×	×	□	□
		12	1	?			8	12	7	5		11	50	?
István												×		?
												16		?
VARGA												×	=	=
István												15	?	?
János	×	×	=	=	✓									
	11	18	7	?	12									
János												=	.	
												9	24	
Lukács									0					
									-					
Mihály					□		=	=		=		×	□	□
					120		7	8		7		15	51	?
VÁRKONYI									=	×				
András									6	10				
Mihály						=	.							
						9	23							
Pál	×													
	15													
VASS			×											
János			?											
VÉGH										0				
György										-				
István		=		=	=	=	=							
		2		?	5	4	4							
Mátyás					0									
					-									
Sándor							×		=				=	=
							14		1				?	3
VEKERDI									×	□	×	×	□	□
András						=	5		14	31	12	15	50	?
György												=	-	×
												8	27	?
István					=									
					5									
János												=	=	×
												6	?	?
Mihály		□	×	×	□	□	□	□	×	□				
		96	18	?	78	46	38	58	16	31				
Pál												=	=	=
												9	5	?
VÉKONY	×													
István	10													
VESSZŐS												0	=	=
Mihály												-	2	?
														2

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
VIDA	-	0	=	×										
János	22	-	?	13										
Mihály		=				×	=	=						
		3				12	7	5						
VIRÁGH							0							
István							-							
ZÁGONYI							=	=						
András							5	3		=	9	=	=	=
Ferenc										=	×	□	□	
										9	13	52	?	
János													0	0
													-	-
Márton													0	0
													-	-
Mihály											=	=	×	×
											3	6	17	?
ZAGYVA							=	=	=	×	×	×	□	+
István							5	4	6	10	17	10	40	?
Mihály													=	=
													7	?
ZRINI											=			
András														3

Következetlenek a társadalmi meghatározások is. Néha ugyanazt a személyt nemesnek, máskor jobbágnak írják. Hasonlóan a zsellér és a házatlan zsellér kategória sem állandó. Ezért mi a társadalmi meghatározásoknak nem is tulajdonítottunk nagyobb jelentőséget, hiszen tudjuk, hogy itt a *jobbágy* fogalom is valójában *szabad menetelű* (*liberae migrationis*) jelent, viszont a nemesek is legfeljebb *armalisták* (olyan nemesek, akik nemeslevelükhöz nem kaptak nemesi földet) lehettek, akik így úrbéres földet használtak és ezért jobbágy módjára adóztak. A zsellérek általában $\frac{1}{8}$ teleknél kevesebbel rendelkeztek.⁵² Az összeírások évente 15 nemest említettek, de a nevek gyakran cserélődnek.⁵³ A házas zsellérek száma:

1713	1723	1726	1728	1730	1731	1735	1743	1746
0	13	0	0	8	11	3	8	3
1750	1753	1763	1767	1770	1772	1848		
2	13	5	7	35	51	277		

Háztatlan zsellért csak 1770-től vettek számba, általában 10 főt. Az 1723-as kiemelkedő szám azzal magyarázható, hogy ekkor zsellérként összeírták a szolgákat és pásztorokat.

A XIX. század elejétől hirtelen létszámemelkedés mutatkozik. Az 54 tősgyökeres család közül 13 eltűnt, helyettük viszont más régi családok megerősödtek (Pl. a BARANYA, BERDA, BÍRÓ, DELI, FÚTÓ, GALGÓCZI, GULYÁS, JUHOS, KÁDÁR, KERÉKGYÁRTÓ, KOVÁCS, LÉVAI, MESTER, NAGY, SZENTES, TAKÁCS, TARICSKA családok már tíznél több ágat alkotnak, a KATONA család 1848-ban 31, 1910-ben 43, a KISS családok 35, a PAPP családok 28, a VARGA családok 32 ágat képeznek. Vö. MOLNÁR AMBRUS tanulmányával.) Ugyanakkor 66 új családnév tűnik fel a faluban, akik közül néhányan itt meggyökeresednek, s rövidesen több ágat képeznek. (Ilyenek a BAGOLY, FÖLDESI, MARONYAI, MILLE, STIEGELMAYER családok.)

Az 1. táblázatban jelzett földterületen tehát a 2. táblázatban közölt népességnek kellett megélni. A két táblázat összevetéséből kiderül, hogy az egy adózó főre eső földterület 200 év alatt meglehetősen ingadozó, de végső folyamatában alig változott. Ez azt mutatja, hogy miközben nőtt a lakosság száma, valamilyen módon mindig sikerült a megművelhető, illetve birtokba vehető területet is növelni (3. táblázat).

Ha az egy adózó főt nagyjából azonosítjuk az egy családközösséggel, akkor tehát az derül ki, hogy egy családnak általában 8—10 hold földből kellett megélni. A gazdálkodás itt is, mint a Tiszántúl nagyobb részén kis családi szervezetben folyt, ami azt jelenti, hogy a családfő és felesége, a még kiskorú gyerekek s legalább az egyik ágbeli nagyszülők alkották a patriarchális gazdasági, társadalmi egységet, a családot.^{53a} Ez pedig abban a pillanatban, amikor a család éppen teljességébe jutott (5—10 gyerekekkel számolva) 8—12 főt jelenthetett. A család azonban egy folyton változó társadalmi egység. A házasság után létrejött két főből álló kezdeti család szerencsés esetben is csak 10—12 év alatt teljesezhetett ki. Közben halálesetekkel csökkenhetett is a létszám. Majd a gyerekek új házasságokkal sorra szakadtak ki, míg végül megint az eredeti minimális létszámra apadt a család.

A XVIII. század végéig valószínűleg a jobbágytelek se volt egy merev, körülhatárolható földdarab, hanem — a földközösségi rendszer következtében — alkalmazkodni tudott a családok tényleges állapotához. Az úrbérrendezés után azonban maga a telek megmerevedett s növekedését, csökkenését már csak a házasságok, majd a jobbágyfelszabadítás után az adás-vételek szabályozhatták.

A családi vagyon alakulását tekintve Bárádon is többféle változat figyelhető meg attól függően, hogy a felnövekvő gyerekek mikor, milyen módon igyekeztek önállósulni. (Vö. SZABÓ LÁSZLÓ tanulmányával.) Ha a legényfiú megnősült vagy

52 Az 1760-as években a taxát a községre egy összegben állapították meg, melyet aztán maguk közt arányosan szétosztottak. Az évi taxa ekkor a következő volt: *a*) census: 179 R. ft. *b*) malom bér: 4 Ft. 30 kr. *c*) robották válsága: 488 ft. 42 kr. *d*) hosszú útra: 7 szekér. *e*) 1500 kéve nádvagás. *f*) 60 köből árpa, 20 köből zab vetése, betakarítása, *g*) 106 000 db téglá fuvarozása a téglavetőből az új épülethez, *h*) a kistrábai pusztán 30—40 közepes boglya szénát csinálnak, *i*) a helybeli plébánosnak tesznek 12 köblös vetést s különböző „repertíciókat”, *j*) adnak a földesúrnak 4 pulykát, 10 ludat, 150 tyúkot, 50 teknősbékát, 1 nyulat, 1 malacot, 40 font vaját, 75 öl tűzifát. A halat, békát, rákot stb. más falukból veszik, ezért „magok könnyebbségére” mindezt 1 Ft. 40 kr.-ért megválthatják. IV. A. 1/d. 2. csomó. Urb. iratok. A 9 kérdőpontra adott válaszok. 2. pont. 1769. márc. 2.; l. még: V. 608/a 6. Városgazda elsz. 11., 22., 33., 58.

53 IV. A. 4/c 6. csomó. Ö. 109. Ö. 110. Ö. 111. stb.

53/a MAKKAI L. 1982. 57.

a leány férjhezment, igyekezett örökrészét, *jussát* minél hamarabb megkapni. Előfordult, hogy a szülők még életükben kiadták a gyerekeknek járó örökrészt. Ilyenkor néha az öregedő szülők sorsa vált bizonytalanná. Ezért az is gyakori jelenség volt, hogy az öregek fenntartották tulajdonjogukat a családi vagyon fölött s feles, haszonbéres művelésre adták oda gyerekeiknek a földeket. Olyan is előfordult, hogy az öreg szülő néhány holdat magának meghagyott, a többi szétosztotta gyerekei közt, akik viszont kötelesek voltak a szülők földjét megművelni s a termést átadni. Az árván maradt kiskorú gyerekek földje megmaradt ugyan a családi birtokközösségben.

A XIX. századtól felbukkanó családok

	1848	1910		1848	1910
	hány ág?	hány ág?		hány ág?	hány ág?
BAGOLY	6	9	KÖRTVÉLYESI	1	—
BEKE	1	—	KRAPINSZKI	3	—
BENKE	1	—	KUCSINSZKI	1	—
BÉSZEGI	1	—	LOVÁSZ	—	2
BIRINYI	—	1	LUDVIGH	—	1
BONNER	1	—	MAJOR	1	—
BORÓK	—	1	MÁRK	3	1
BORSI	1	—	MARONYAI	—	3
BÖKÖNYI	1	—	MAZANEK	—	1
CSÁTHY	1	—	MAYER	—	1
CSÓKÁSI	—	1	MEZŐ	1	—
CSOMOR	1	—	MIHALOSI	1	—
CSORBA	1	—	MILE	—	3
CSUHAI	—	1	MONOR	1	—
DIÓSZEGI	1	—	MOSES	1	—
DOBOS	3	1	NAGEL	—	1
ENDLI	1	—	NEMES	—	1
FAZEKAS	—	2	ORBÁN	1	—
FEGYVER	—	1	PARÁZSÓ	—	1
FEHÉRVÁRI	1	—	PETRUS	—	1
FŐNAGY	—	1	POTSAI	1	—
FÖLDESI	—	12	ROBAI	1	—
GÁLL	1	1	SALAMON	1	—
GYARMATI	—	1	SERES	1	1
HAKLI	1	—	STIEGELMAYER	1	3
HEGYESI	1	—	STORÁK	1	—
JAKOTS	1	—	SZEGEZDI	1	1
JANCSIK	1	—	SZŐNYI	1	1
JÁNOSKA	1	—	SZUTOR	—	1
JENEI	—	1	TAKARÓ	1	—
JÓKAI	1	—	TÁLAS	—	1
JÓB	1	—	TÓHELYI	1	1
KANYÓ	2	—	TOKAI	2	—
KELLER	1	—	ULVECZKI	—	1
KÉRI	—	1	URBÁN	—	1
KONDOR	1	—	VÁRADI	1	—
KÓSSA	1	—	VINIS	—	1
KÓTHY	3	—	ZSIDÓ	1	—

de ezek vagyónrészesedését az Árvaszék ellenőrizte. A polgári korszakban elég gyakori volt az is, hogy a férj és feleség vagyónrészesedése saját nevükön szerepelt. Így a családi birtokközösség nem jelentett minden esetben közös tulajdont is. Ezért kívülről nézve nem könnyű megítélni, hol kezdődik, és hol teljesedik ki, (és hogyan bomlik fel) az önálló gazdasági, társadalmi egység, a család.

Ha ezt tudjuk, akkor sokkal nagyobb óvatossággal kezeljük az összeírások egyes rovatait. Amikor ugyanis az adóösszeíró önálló adózó főt jelöl, nem tudjuk, hogy az vajon milyen mértékben és milyen formában kötődik egy szűkebb vagy egy tágabb családi kötelékhez. Nem egyszer előfordul pl., hogy vagyonos család ifjú házasa fia a nincstelen kategóriába kerül, mert apja még nem adta ki örökrészét, s talán együtt is él, de mindenképpen együtt dolgozik szüleivel, testvéreivel. Bárádon gyakori jelenség volt, hogy a családok akkor is összetartottak, ha a fiatal családtagok már megházasodtak. A „jobb”, nemesi eredetű családok között ez még a XX. században is jellemző volt.⁵⁴ A tagosításkor is a közeli rokonok lehetőleg ugyanabban a dűlőben igyekeztek elhelyezkedni. Ebben nyilvánvalóan a családi összetartás, egymás esetleges kisegítésének az igénye mellett az is közrejátszott, hogy a családi vagyon nemcsak differenciálódott (osztódott), hanem — egyes ágak kihaltával — integrálódhatott (összevonódott) is.

A családok birtokjogi, gazdálkodási összefüggéseit tovább komplikálták a más faluba nősülők, akik aztán ott is örökrészhez jutottak. A külső birtokosok számáról nem találtunk hitelt érdemlő forrást, de helyszíni gyűjtéseinkből kiderült, hogy alig van jobb gazdacsalád, akiknek valamilyen címen ne volna külső kapcsolata. Az 1911-es tagosítási földkönyvből tudjuk, hogy 1904-ben 32 másfaluban lakó egyénnek volt Bárádon földje. De tudomásunk szerint ennél jóval több bárándi család birtokolt más faluban kisebb-nagyobb földterületet. Nyilvánvaló, hogy az ilyen kettős birtokosok munkaszervezete, gazdálkodási rendszere más volt, mint a kizárólagosan helybelieké.

A falu társadalmi „metszetét” elsősorban az egyes vagyoni kategóriák megállapításával próbáljuk felvázolni. A 3. táblázat segítségével betekintést nyerhetünk a családok vagyoni erejének mozgásába. Figyelembe véve az összeírások hiányosságait is, szembevetnő a családok teherbíró képességének a változatossága. Lényegében egyetlen család sincs, amelyik huzamosabb ideig megmaradhatott volna ugyanabban a vagyoni kategóriában, sőt az a tipikus, hogy ugyanaz a család folyton más vagyoni kategóriában tűnik fel.

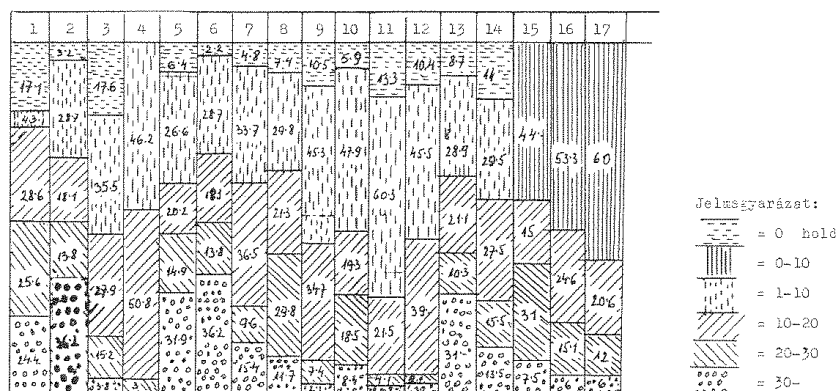
A XIX. század közepétől a felduzzadt népességszám miatt már nem közölhetünk ilyen részletes elemzést, de az bizonyos, hogy a Mária Terézia-féle úrbérrendezés után némileg csökkent a mobilitás. Az 1772-ben kialakult telki állomány lényegében stabilizálódott, vagyis nagyjából azoknak a családoknak a kezén maradt, akik az úrbérrendezéskor megkapták. Más kérdés, hogy a családok bokrosodásával a XIX. század elejétől félelmetesen megindul a telkek elaprózódása. 1772-ben még 43,5% az $\frac{1}{8}$ -nál kisebb telkek aránya, 1913-ban az ennek a kategóriának nagyjából megfelelő 5 kat. holdnál kisebb törpebirtokosok a lakosság 60%-át teszik ki. A 10 holdon aluliakkal együtt az összes lakosság 80,6%-a lényegében már nem rendelkezett a megélhetéshez szükséges földterülettel. (4. táblázat és diagram)

54 BAGOLY János feljegyzése. Kézirat. DMNA. 17.

4. sz. táblázat

A birtokkategóriák megoszlása

Birtok kategória	1713	1723	1726	1728	1730	1735	1743	1746	1750	1753	1763	1767	1770	1772	1848	1903	1910
hold	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Ø	12	3	14	Ø	6	2	5	7	10	7	16	16	17	27			
1—10	3	27	28	30	25	28	35	28	43	57	75	70	56	57	277	336	365
10—20	20	17	22	33	19	28	38	20	33	23	26	60	41	53	94	155	125
20—30	18	13	12	2	14	14	10	28	7	22	5	3	20	30	196	95	73
30—100	17	34	3	Ø	30	18	16	11	2	10	1	5	60	26	47	38	35

A birtokkategóriák megoszlásának grafikonja (1713—1910) %-ban
(A 4. sz. táblázathoz)

A családszerkezetre és birtoklasmódra utaló megjegyzéseinkből azonban kitűnik, hogy a táblázat és a diagram nem mutatja meg a valóságot, vagyis azt, hogy ténylegesen mekkora az egy háztartásban élő családok közösen használt földterülete. Az 1913-ban véglegesített tagosítási földkönyvből is megtudjuk pl., hogy minden esetben külön tételek alatt sorolták fel a kiskorú örökösök földjeit, holott ők még valamely családi közösség tagjai, tehát nem képeznek önálló gazdasági egységeket, de kis parcelláik, melyeket az Árvaszék segítségével nevükre írtak, a törpebirtokok számát növelték. De gyakori jelenség az is, hogy külön tételben szerepel a férj és a feleség birtoka, hiszen erre a polgári birtokjog lehetőséget adott. Mindebből az következik, hogy a paraszti kézben levő földbirtokok tényleges, tehát a családszervezethez kötődő megoszlása valamivel jobb lehetett, mint amit a diagram mutat. Az említett tagosítási földkönyv 650 tételszámot tartalmaz. Ebből mindenekelőtt levontuk a közösségi, közületi földeket (község, egyházak, javadalmi földek), s ahol a kiskorúak örökségei külön tétel alatt szerepeltek. Így jött ki a 4. táblázat 608 tételszáma. Ezenkívül egy-egy birtoktestnek fogtuk fel az együttélő házastársak vagyonát. Így számításaink szerint a tagosítás után 650 helyett maximálisan 482 családszervezet, illetve birtokegység létezését feltételezhetjük. Mivel a törpebirtokok nagyobb része éppen

a családi birtokok részmegosztásából adódott, a családok szemszögéből nézve a birtokmegosztás tehát szerencsésebb képet mutat, vagyis kevesebb a tényleges törpebirtok s nő a 10—12 holdat képező családi átlag kategória.

A birtoknagyság szerinti tagolódás tehát a XVIII. században úgy néz ki, hogy egy szűkebb, 2—3%-ot kitevő törpebirtokos réteg után egy számottevőbb, 80—90%-ot jelentő középréteg képezte a társadalom gerincét s csak 10—15% az egésztelket megközelítő jobb módú gazdák csoportja. Báránra jellemző, hogy közülök legtöbb a volt armalista. A birtokcsoportok azonban — mint jeleztük — a XVIII. században még nem jelentettek lezárt kategóriákat, hiszen az egy telekhez kapcsolódó földterület változhatott. Az úrbérrendezés után azonban a telki állomány állandósult s mindinkább a polgári tulajdon formáját vette fel. Ettől kezdve elsősorban a telkek aprózódása figyelhető meg, de — különösen a jobbágyfelszabadítás után — bizonyos integráció is tapasztalható, aminek következtében az egykori jobbágytelek nagyságát túllépő, olykor megkettőző 60—80 holdas parasztbirtokok is kialakultak. A birtokstatisztikák szerint ekkor már mindinkább túlsúlyba kerül ugyan a törpebirtok, de a családszervezetek figyelembevételével úgy tűnik, Báránon még így is a 10—15 holdas birtoktípus lett a jellemző. De semmiképpen nem hagyható figyelmen kívül a megélhetés minimumát sem fedező törpebirtokok nagy száma, s — főként a XX. században — a földtelen agrárproletárok jelenléte.

Növénytermesztés

Az adóösszeírásokból is tudjuk, hogy a XVIII. században fő termény a *búza*, illetve a *kétszeres* (búza és rozs keverék), amely ekkor bizonyára a legfontosabb kenyérgabona. (5. táblázat) A termést illetően az egyes évek adatai szélsőséges eltéréseket mutatnak. Nem lehet vitás, hogy a családonként mutató 4,9—19,5 köbölt mutató átlagok — akár vetésterületről, akár terméstről van szó, nem mutatják meg a teljes valóságot, de így is jelzik a gabonafélék fontosságát. Ha beszámítjuk a nyilvánvaló letagadásokat, bizonyosra vehető, hogy a megélhetéshez szükséges kenyérgabonát általában megtermelték.

5. sz. táblázat

Termények (köbölben)

Év	Kétszeres	Búza	termés- átlag	árpa	zab	kukorica	köles	káposzta
1713	331	447	11,1	545	76	∅	212	—
1723	240	1158	14,9	1227	115	∅	47	—
1726	—	392	5,0	262	12	26	56	—
1730	319	1380	17,9	602	∅	∅	66	—
1731	273	1580	19,5	758	29	129	203	—
1735	—	786	8,7	647	63	298	328	—
1743	—	1011	9,7	467	46	142	52	—
1746	—	743	7,9	647	75	184	91	4900 (fej)
1750	—	551	5,8	285	15	7	4	1100 (fej)
1753	—	803	6,7	580	103	66	39	3101 (fej)
1763	—	515	4,9	261	2	17	∅	730 (fej)
1767	—	922	5,9	256	34	289	5	2293 (fej)

Igen érdekes, hogy sohasem természettek külön rozst, viszont igen fontos lehetett az árpatermesztés. Ez azért különös, mert ebben az időben mindenütt inkább a zabtermesztést helyezték előtérbe, a korban szokásos katonatartás miatt. Az árpa ebben az időben főként a sertések abrakakarmánya lehetett, hiszen emberi táplálékul nem használták. Lehetséges, hogy a lovak abrakolására is használták.⁵⁵ A XVIII. század végétől az árpa is vesztett jelentőségéből. Ezzel párhuzamosan a kukorica-termesztés kezd kibontakozni, mely először 1726 után jelenik meg az összeírásokban. (Valószínű, hogy kisebb mértékben már korábban is természettek, de csak ezután képezett adótárgyat.)⁵⁶

Szembetűnő a köles termesztésének csökkenése. A század első felében néha a búza-termés felével vetekedő kölest természettek, majd az 1740-es évektől csökken a jelentősége. A *köleskása* ekkor, de még a XIX. században is a tájnak nagyon fontos ételfélesége, mely valamilyen formában csaknem naponta az asztalra került. (Mint „vastag ítel”-t fogyasztották magában zsírosan vagy valamilyen hússal. Ünnepi ételnek számított a „juhúsos kása” vagy a „rucás kása”). Szalmáját takarmányozásra is használták, de lónak nem adták, mert azt tartották, hogy a köles beleesik a ló fülébe és megöli.

Az 1740-es évektől lép előtérbe a káposztatermesztés. Bizonyos, hogy ezt is sokkal régebben természettek, de ekkortól került annyira az érdeklődés homlokterébe, hogy már adózási alapnak tekintették. A bevallott 10–15 fej családonkénti átlagot nyilván többszörösével be lehet szorozni, hiszen szinte bizonyos, hogy már ebben az időben is legfontosabb ételféleségeink közé tartozott a savanyított „hordós káposzta”, „toros káposzta”, „töltött káposzta” stb.

A birtoktípusok meghatározása szempontjából fontos kérdés, hogy el lehet-e különíteni olyan gazdálkodókat, akik bizonyos termények előállítására specializálódtak? A búza és az árpa vonatkozásában csupán a birtoknagyságok szerinti rétegződés figyelhető meg. A többi termény esetében azonban vagy az a jellemző, hogy a gazdáknak csak egy-egy szűkebb csoportját érdeklik, vagy a fejlődés, az átalakulás tendenciája érzékelhető. (6. táblázat)

6. sz. táblázat.

Az egyes termények iránti érdeklődés
(Hány család termelte az 5. táblázat terményeit?)

	1713		1723		1726		1730		1735		1743		1746		1750		1753		1763		1767	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
ZAB	25	35	0		6	7	6	7	28	31	10	9	24	25	6	6	45	37	0		0	
KÖLES	58	83	14	15	27	34	73	77	64	71	24	23	40	42	7	7	31	26	0		3	2
KUKORICA	0		0		24	30	60	63	78	86	81	80	79	84	21	22	89	75	15	22	122	78
KÁPOSZTA	0		0		0		0		13	14	28	27	74	78	46	46	84	71	20	17	46	29

55 Ismert nóta a vidéken: „Almás deres a lovam,

nem eszi a zabot

Mert már kicsiny korában

az árpára szokott”.

56 1728-ban pl. a kukorica, melyet itt *török búza*-nak neveztek, 1 köblös után 10 köbölt hoz. IV. A. 4/b. 20. k. BMÖ 21. Conscr. 1728.

Az úrbérrendezés utáni időkből nincsenek konkrét adataink az egyes terményfélések gazdaságokra lebontott arányairól, de idős adatközlők vallomásából tudjuk, hogy a termények konstrukciója a XIX. század végétől, különösen a tagosítás után számottevően megváltozott. A gabonatermesztés (főként a búza) megtartotta most is az első helyet, hiszen továbbra is ez jelentette a kenyérnekvaló „élet”-et, de sokkal előrébb jött a kukorica, mint hizlaló takarmány, és a különböző takarmánynövények termesztése. Ezek közül már a század végétől a zabosbükköny lett a legfontosabb, majd főként a tagosítás után a lucerna. (Érdekes, hogy itt a lóhere nem volt olyan népszerű, mint egyes Sárrét-melléki falvakban.) Nem véletlen, hogy a XVIII. század folyamán még nem olvashatunk sehol burgonyáról, hiszen ezt még a XIX. század első felében is — a sorozatos propagandák ellenére — igen minimális mértékben, kizárólag saját szükségletre termesztették.⁵⁷

A fontosabb termények termésátlagáról nincsenek hiteles érdemi forrásaink. Az adóösszeírók szerint a XVIII. században egy köblös kb. 4—4,5 köből búzát, valamivel több árpát hozott. A kukorica kb. 10 köből termett, egy kaszásrét 3 nagy boglya szénát adott. Ezek a termésátlagok 100 év alatt alig változtak. Még 1870-ben is kb. 6 mázsás átlag gabonatermészel lehet számolni, csak a század végére érik el a 10—13 mázsás átlagot, amit aztán az 1930-as évek végéig nem is sikerül lényegesen túlszárnyalni.⁵⁸

Közismert tény, hogy a paraszti gazdálkodás a növénytermesztésben is az önellátásra törekszik, vagyis igyekszik mindent természeteni, amire a táplálkozásban, takarmányozásban szüksége van. Néprajzi források bőven szólnak a bab, borsó, lencse, takarmányrépa, tök, napraforgó, a dinnye, a kender, a zöldségfélék, fűszernövények termesztéséről. De ezekből olyan csekély mennyiséget termeltek, ami nem nagyon befolyásolta a gazdálkodás rendjét, hiszen jórészt kertekben, köztes vagy szegélynövényként, esetleg külön kis földvégi parcellákban megtermelték a szükségletet. Közülük a kender jelentőségét kell kiemelni, amelynek a háztartásban, a társasélet alakulásában is fontos szerepe volt, hiszen egyes munkafázisai, mint pl. a fonó, a dörszőlő egyben társasösszejövetel is voltak. A kendertermesztés az 1930-as évek végétől fokozatosan megszűnt, de még idősebb adatközlők feldolgozásának minden mozzanatát jól ismerik.⁵⁹

Az adatközlők véleménye szerint a termények közül egyedül a gabonafélékből volt olyan számottevő feleslegük, amelyekből rendszeresen el is adhattak. A nagyobb gazdák évente 10—30, a kisebbek 4—5 mázsa felesleget vittek piacra, illetve adtak el püspökladányi, berettyóújfalui, debreceni terménykereskedőknek. Az 1930-as évektől több olyan növényféléssel is kísérleteztek, amelynek a rendeltetése eleve a piaci értékesítés volt. Itt is megpróbálkoztak mák, ricinus, szójabab, különféle gyógynövények, sőt cukornád termesztéssel, de végül is csak a napraforgó és a cukorrépa hozott számottevőbb jövedelmet, így ezek maradtak meg huzamosabban a termelés

57 V. 608/a 5. Körösvények. 1842. 277. sz. alispáni körlevél. Benne az alispán hosszasan indokolja milyen áldás lenne a burgonyatermesztés kiszélesítése, hiszen kenyeret pótolna, s alig kell hozzá föld. A burgonyatermesztés monografikus feldolgozását l. KÓSA L. 1980.

58 GALLACZ J. 1896. 558. és IV. sz. mell. Nem számíthatjuk a különösen aszályos éveket, mint 1863-ban, amikor az elvetett mag alig kétharmadát hozta meg. *Gyászlap*. 1863.

59 KOVÁCS András és felesége közlése.

rendjében. (Itt dohánytermesztéssel nem foglalkoztak.) Természetesen adtak el más terményekből is, de általában azt tartották célravezetőnek, ha a takarmánynövényeket állatokkal etetik fel s úgy értékesítik. A parasztgazdaság tehát Bárándon is, mint mindenütt olyan organikus egység, ahol a növénytermesztés szorosan összefügg az állattenyésztéssel.

Állattenyésztés

Az állat a parasztgazdaságban elsősorban igaerő, azontúl élelmiszer s nem utolsósorban jövedelemforrás. A három tényező együttes jelenléte, illetve változása a paraszti gazdálkodás legjellemzőbb mutatója. Legfontosabb háziállat Bárándon is a szarvasmarha, a ló, a sertés és a juh volt. A baromfiállomány jelentőségét nehéz forrásokkal bizonyítani, de valószínű, hogy nemcsak az önellátás, hanem a háztartási kisebb jövedelmek miatt is nagyon fontos kelléke a gazdaságoknak.

Az egyes állatfajok jelentőségéről külön szólunk, de itt meg kell jegyezni, hogy az állatfajokon belül az utóbbi 200 év alatt kisebb, vagy teljes fajtaváltás történt. Ezt mutatják a jegyzőkönyvekben szereplő színjelnevezések. A múlt század végéig uralkodó magyar szürke marha jellemzőbb színei: *szőke, homály, daruszőrű, szürke szőrű, pirók, fehér szőrű, szennyes szőrű*. Szarvállások: *csákó, fennálló szarvú, csobános, villás, széjjelálló szarvú, hegyes szarvú, bogárszarvú, kajla, vastagszarvú*. Lószínűk és jegyek a múlt században: *setétpaj, veres, deres, barnapaj, sárga, veres szőrű, világos paj, egérszőrű paripa, mocskosszőrű, szürke, pirosszőrű, fakópaj, piros paj, gesztenyeszínű, seregélyszürke, homlokán csillag, homlokán kis fehérség, hóka, kesely lábú, nyeregtöréses, túros hátú*. Sertésszínek és jegyek: *szőke ártány, daruszőrű, kurtafarkú, korcs, sárgaszőrű, fecskehasú, fekete, csukafülű, bojtos, csákófülű*. Gyakori a *csonka, hasított, csipkefülű, füle alul kilincsmódra kivágva*. Ezek a nevek arra utalnak, hogy vidékünkön a XVIII. században a néprajzi szakirodalomból jól ismert szürke magyar marha, a bizonytalan fajtajegyeket mutató parlagi ló s a még bizonytalanabb, többféle eltérő fajtajegyeket viselő sertések éltek. A szarvasmarhák viszonylagosabb egyöntetűségét is zavarta, hogy a „nagy magyar” ökrök mellett „kis oláh” ökröket is számbavettek. Halvány utalásokból úgy tűnik, a juhállomány se volt egységes, mert az egyenes szarvú alföldi racka éppen úgy megtalálható volt, mint a purzsa juh.

A szarvasmarha-állományban a döntő váltás — a magyar szürkéről a pirostarkára — a XX. század első évtizedében kezdődött, az 1930-as években tetőzött, de csak 1945 után fejeződött be. A fajtaváltás után, a két világháború között meglehetősen kevert, bizonytalan értékű állomány jött létre s ez csak az 1960-as évektől tisztult, a mai, viszonylag már elfogadható minőségi színvonalra.⁶⁰

A lóállományban a múlt század vége óta mind erőteljesebb állami beavatkozás folytán a Nóniusz fajta különböző változatai terjedtek el, de a paraszti tenyésztésben sohasem sikerült egyöntetű fajtisztá állományt létrehozni. A sertésállomány nagy

60 A magyar marhákát kiszorító pirostarka keverékmarhák tenyészértéke nemcsak a bizonytalan tejhozam miatt vált kétségessé, hanem ezek betegségekre, pl. a gümőkórra való érzékenysége miatt is. Ezt a veszélyes betegséget csak az 1960-as évek végén sikerült kiszorítani.

fajtisztulásáról annyit tudunk, hogy a XX. században már egyöntetűen mangalicát tartottak s különös szakértelemmel tudták kiválasztani a viszonylag nagytestű, jól hizó egyedeket. A zsírsertésről a hússertésfajtákra való átváltás meglehetősen rövid idő alatt, kb. az 1960-as évektől történt meg. A juhállomány gyökeres kicserélődése legkorábban, már a múlt század végére befejeződött, a fésűs merinói birka javára. De bunda céljára az 1940-es évekig gyakran tartottak néhány rackát is.

A fajtaváltások mögött mindig funkcióváltást is kell látnunk, vagyis a gazdálkodásban bekövetkezett szerkezeti, szemléleti változások előzték meg a fajták kicserélődését. S ez a fent idézett három fő tényezőben hűen tükröződik.

Az igaerő szempontjából elsősorban a ló- és az ökrigák arányát kell vizsgálnunk. A nép emlékezetében Báránd elsősorban lótarató falunak tűnik. Mai idős emberek véleménye szerint csak a nagygazdák tartottak ökrigát, akik ezzel a tanyán dolgoztak. A faluban alig lehetett ökrifogatot látni. Ezt igazolni látszanak történeti forrásaink is, hiszen már a XVIII. század második felében egy ökrigára több mint öt lóigá esett.⁶¹ Nem így volt azonban a XVIII. század első felében, amikor még kb. kétszer akkora volt az ökrök száma, mint a lovaké. Nem tudjuk mi okból, de 1740-től kb. harmadára csökkent az ökrök száma, s ha még számításba vesszük a 3 éven aluli tinókat is, igen szembeeső az ökrigá csökkenése. Ezzel szemben a lovak száma folytonosan nő. Így valószínűleg már a XIX. század elején kialakul az az állapot, amelyre az adatközlők utalnak.⁶² (7. táblázat)

7. sz. táblázat. Állatállomány

Év	Ökör	Tinó	Tehén	Össz. szarvasmarha	Ló	Sertés	Juh	Össz. számos állat	Egy főre esik			
									ló- sz. marha	l holdra	együtt	l holdra
1713	190	0	124	314	103	580	465	610	6,0	0,5	8,7	0,7
1723	239		265	504	102	1700	801	990	6,4	0,5	10,5	0,8
1726	127	117	151	395	81	1075	588	931	6,0	0,7	11,8	1,4
1730	204	134	218	556	108	1010	882	1025	7,4	0,7	10,8	1,0
1731	204	95	198	497	103	1350	717	929	6,4	0,5	9,9	0,7
1735	217		164	381	115	945	864	845	5,5	0,5	9,4	0,9
1743	92	61	187	340	245	1490	781	944	5,6	0,6	9,1	1,0
1746	80	99	190	369	255	1485	713	960	6,6	0,6	10,2	1,0
1750	50	33	107	190	147	880	276	487	3,5	0,4	5,1	0,5
1753	62	33	253	343	220	1275	537	563	4,7	0,7	4,7	0,7
1763	64	92	180	336	193	1355	644	834	4,4	0,6	6,9	0,9
1767	46	74	204	324	240	2055	920	1007	3,7	0,6	6,5	1,2
1828	20	12	161	193	431	320	498	811	0,8	0,2	1,0	0,2
1862				788	1166	4110	8824	6265	2,5	0,5	8,1	1,1
1895				750	763	9950	1189	3713	2,0	0,2	6,8	0,9

61 Az idősebb vágó ökröt itt is néha *tulok*-nak nevezték. V. 608/a 6. Városgazda elsz. 1743. 9. 1.: „Vekerdi Mihály Úrnak egy tulokát a Kapitány úrnak húsnak megvettük.”

62 ENYEDI Gy., 1960. 207—224.

A ló- és az ököriga között nehéz összehasonlítást tenni.⁶³ Kétségtelen, hogy az ökör lassúbb, ugyanakkor tartása olcsóbb, nagyobb terhet bír, stabilabb erőforrás. Nem célszerű tehát hosszabb utakra, gyorsabb munkára, de bizonyára kifizetőbb lehetett volna a tanyákon. A lóiga elterjedésének gyorsaságán, célszerűségén túl tehát társadalmi, érzelmi okai is voltak. A lófogat, különösen a jól gondozott szép ló, s külön is a hátsó társadalmi presztízst jelentett.⁶⁴ A viszonylag nagy kiterjedésű határ, a jobbágyi szolgáltatások, a vásárolás, fuvarozás, nyomtatás, a szárazmalmok sok esetben indokolták tették a lóirtást, de nem szabad elfelejtenünk az előbbi okokat sem. Aki csak valamire tartotta magát, az igyekezett lovat tartani. Ez az oka, hogy a XX. században az ököriga valóban csak kiegészítő szerepet töltött be a lóiga mellett, vagyis nagyobb gazdaságokban második igaként használták.

A tehén igazása csak a XX. században terjedt el, főként a két világháború között, s a felszabadulás után.⁶⁵ Ekkor bukkant fel az *egyesjáróm* is, melybe szegényember egyetlen tehénkáját fogta.⁶⁶ A tehénigá mindeneképpen csak szükségmegoldás volt (különösen az egyesfogat), hiszen a tehén viszonylag gyenge, amellet ideges, nehezen tanítható állat, s megterhelése a tejtermelés rovására ment. Az igazított tehének között sok volt a *meddő*. A szükség azonban mind több kispasztort kényszerített a tehének befogására, bár hátrányáról általában meg voltak győződve.

A szarvasmarhák igazásának háttérbe szorulása mellett a fajta és funkcióváltást is érzékelnünk kell. Igázásra elsősorban a magyar marha volt alkalmas. A piros-tarkáknál pedig különösen előtérbe került a tejhozam növelése, amely ellentmondott az igazásnak.

A háztartások élelmiszer ellátásában legfontosabb állat a sertés volt. Bár már a XVIII. században is a község bérelte a mészárszéket, az itt mért marhahús csak különleges ünnepi alkalmakkor kerülhetett a parasztemberek asztalára. Maguk számára is csak lakodalmak alkalmával vágtak ökröt. A tehenet mindig fejték, de a *tehen-tej* jelentősége a táplálkozásban régebben kisebb volt, mint ma. Nyers tejet ritkán ittak, de kedvelt nyári csemege volt az *aludttej*. A tejből készítették *túrót*, *vajat*, a *savót* disznóval etették. Az ellés utáni második-harmadik napon fejt tejből *gulásztát* főztek. (Édeskés ízű, mégtúrósodott tej.) Tejjel *habartak* ételt is, de régebben kedveltebbek voltak a tej nélküli *rántott* ételek.

A sertéstartás fő célja elsősorban a család hús-, még inkább évi zsír ellátása, de valójában a sertésnek minden porcikáját hasznosították. *Disznót* minden család igyekezett ölni legalább egyet, de a nagyobb gazdák 8–10 darabot is évente. A *disznótor* a falusi szokáshagyományok fontos része volt, ahol elsősorban a család, illetve a szorosabb értelemben vett rokonság találkozott. A disznótor szokáshagyományai részben még ma is élnek.⁶⁷

63 A múlt századi gazdasági lapok számtalan vitát közöltek ebben a kérdésben. Csak példaként: X. Y.: „Ökröket vagy lovakat tartson-e a gazda?” Falusi Gazda. 1882. jan. 15.; SCHMIDT József: Lovat vagy szarvasmarhát tartson-e nálunk a kisebb gazda? Erdélyi Gazda. 1884. febr. 5.

64 Már a XVIII. században a „farmatringos” hámot ismerték. V. 608/a 6. Városgazda elsz. 1744. 17. l.

65 BALASSA I. 1973. 486.

66 BODÓ S. 1966. 538–565.

67 A táj disznótori szokásait legrészletesebben leírta: JORDÁN Sándor: Paraszti disznótor a felszabadulás előtt Zsákán. DMNA. 2023–82. (Kézirat.)

A paraszti étellemezésben ma első helyen álló baromfinak régebben kisebb volt a szerepe. A tyúkok, kacsák (*rucák*) szinte számolatlanul tenyészték az udvarokon, főként a tanyákon.⁶⁸ Bár építettek tyúkólakat, kijelöltek a baromfiaknak hálóléphet — többek között a disznóólak padlásán — ezek szanaszét tojtak, s csak a háziasszonyok tapasztalata derítette ki a titkos tojóhelyeket, ahonnan naponta összegyűjtötték a tojásokat. (Így is gyakori volt, hogy egy-egy már elveszettnek hitt tyúk 10—12 *orozva* költött csirkével jelent meg.) A tojást igen sokféleképpen hasznosították: tették levesbe, tésztába, sütötték rántottának. Bár a tyúkhúsleves jellegzetes ünnepi ételnek számított (lakodalom, de régebben még disznótör se múlhatott el nélküle), magát a tyúkhúst nem becsülték túl sokra. Ettől függetlenül a sült-, újabban a rántott csirkét gyakran tették a tarisznyába, ha vásárra mentek vagy utaztak. Egyébként itt is ismerték a mondást: „a parasztember akkor eszik tyúkot, ha vagy ő beteg, vagy a tyúk beteg.”

A népi táplálkozásban igen előkelő helyet foglalt el a kacska (*ruca*), különösen a köleskásával együtt tálalt *rucáskása*. Ezzel szemben a libától már inkább idegenkedtek. Külön levesét egyiknek se szerették nagyon. A háziállatok közül a táplálkozásban különös szerepe volt a juhhúsnek. Bizonyos társas alkalmaknak ugyanis hagyományos étele volt a birkapaprikás, régen szintén gyakran köleskásával, ritkán kukoricakásával, újabban burgonyával. A köznapi táplálkozásban azonban a juhhús is alárendelt szerepet töltött be. Annál kedveltebb volt a juhtejből készült *gomolya*, illetve a gomolyából gyúrt juhtúró, melyet egyesek kis kádba préselve télire is eltettek. Többen kedvelték a *zsendicét* is, melyet a gomolyakészítéskor megmaradt savóból főztek.

Az állatállomány mint értéknövelő forrás vizsgálata már összetettebb feladat, mivel ebben az esetben már feltétlenül szólni kell a tartásmódokról is. Az értéknövelő tartásmódok megnyilvánulhattak extenzív vagy intenzív feltételek mellett. A „rideg”, „szilaj”, „féliszilaj” tartásmódok azonban — amennyiben azok földművelő gazdálkodáshoz kapcsolódtak — minden esetben olyan másodlagos fejleményeknek foghatóak fel, melyek a paraszti üzemből mint extenzív üzemágak az árucseré, illetve a tőkeképzés eszközeként hatottak. Az állattartás eredeti formája itt nem ez, hanem a gazdálkodáshoz szorosan kötődő, a növénytermesztéssel organikus egységet alkotó, úgynevezett „kezes” tartás lehetett. Az ilyen állattartási formában minden egyes állat szinte „személyesen” kötődik a gazdasághoz, s magához a családhoz. A jó gazda minden állatát a szó szoros értelmében szereti, gyakran becézi, szinte „beszélget” velük. Az állat ilyen esetben nem csupán vagyontárgy, hanem egy tagja annak az organizmusnak, amit a parasztgazdaság jelent. A haszonvétel szempontjából a kezestartás még nem jelent feltétlenül intenzív, tehát magasabb haszonra törekvő módszert. Hiszen a kezestartás mellett is gyakori jelenség, hogy az állatállomány tenyésztéské, tényleges haszna kevés. Inkább csak a gazdaság zavartalan működését segíti. A jobb gazdák azonban mindig is törekedtek az értékebb állatok megszerzésére. Az értékes, kedvező tulajdonságokkal rendelkező állat esztétikai gyönyörűsége is volt a gazdának, ami rendszerint összefüggött az állat valóságos gazdasági hasznával.

68 Az 1895-ös nagy statisztikai felméréskor 13 631 db baromfit jegyeztek fel, tehát családonként kb. 20 db jutott. Ez irreálisan alacsony szám. Vö. GALLACZ J. 1896. II. sz. mell.

A jószág értéknövelő képessége mindenekelőtt testi mivoltában, növekedésében és szaporodásában mutatkozott meg. Elsősorban ez tette alkalmassá arra, hogy a bele fektetett tőke folyton növekedjék, mely aztán alkalmas időben rögtön pénzzé tehető. Bárádon az állattartásnak inkább a kezes formája volt jellemző. Következik ez abból is, hogy Báránd nem tekinthető nagy állattartó falunak. Az egy adózó főre jutó állatállomány 5—10 darab számosállat s egy köblös földre 0,5—1 darab jutott. Ez nem mutat nagyarányú extenzív tartásra. Különösen, ha levonjuk a sertéseket és a juhokat, akkor az derül ki, hogy egy családban 3,5—7,4, egy hold földre 0,4—0,7 darab esett.

Kétségtelen, hogy az állattartási forma meghatározásánál nem helyes csupán átlagszámokra hivatkozni, hiszen az extenzív tartásformának rendszerint más helyen is az a jellemzője, hogy azt nem egyenlő arányban úzák a gazdák, hanem csupán egy szűkebb réteg kezében halmozódik fel nagyobb állomány, míg a többség még annyi állatot se tart, amennyi birtokához képest indokolt lenne. Ez a jelenség Bárádon is szembeűnő a juhtartók esetében, hiszen a kb. 300—900 darab közötti juhállományt csak a lakosság kisebb része, 18—20%-a, egy esetben valamivel több, mint 30%-a tartotta. Ezek közül is sokan valószínűleg csak házi szükségletre, tehát húsnak, bundának tenyésztettek 5—6 darabot. Így csak 10—20 család tartott 30-nál több juhot, néhány esetben fordul elő a 100-nál nagyobb állomány. A 10—30 darabot tartók többnyire kevésföldű emberek, egy-két esetben földnélküli juhászok, de a tipikus juhtartók a nagygazdák voltak, akik gyakran maguk fogadtak juhászt s külön falkákban őriztették juhaikat. A kisebb gazdák közös nyájakat szerveztek fejős-, vagy meddő nyájakat, s közösen fogadtak juhászt is. Ezek az úgynevezett *csapatos juhok* a legelőnek erre a célra kijelölt részén legelhettek, de szabaduláskor a tarlókra is rámehtek.⁶⁹

A juhnyájak minden esetben bizonyos tekintetben elkülönülő függvényei voltak a parasztgazdaságoknak, s nagyonis a konkrét haszonvétel, a XVIII. század óta elsősorban a gyapjúhozam, másodsorban a tejtermelés volt a meghatározó tényező. Jellemző, hogy maguk a parasztgazdák ritkán, legfeljebb télen foglalkoztak a juhokkal azoknak csaknem minden dolgát pásztorokra bízák. A *juhász* legeltette a magán-, vagy közös nyáját. Körmozte, gyógyította, herélte, s nem egyszer fejte a juhokat. (A juhtej elosztás alföldi mintára a fejős juhok száma, és nem a tej mennyiség szerint történt. A *vasárnapi tej* a juhászé volt.) A juhtej feldolgozása asszonyi munka volt. A *nyírásra* külön erre hivatott, vándor nyírókat (régebben nyíró asszonyokat) fogadtak. A téli gondozást, elletést néha a gazda végezte, de nagyobb számú juh mellé télire is megfogadták a pásztort. A XVIII. században a juhok még minden bizonnyal egész éven át a szabadban tartózkodtak, csak az elletéskor gondoskodtak valamiféle fedeles építményről. A XIX. században a merinói juhokat már nyáron is istállóban, pontosabban *hodályban* hálatták, a teletetés ólakban történt. A juhtartó gazdák mindenképpen jellegzetes és sok esetben összetartó társadalmi csoportot képeztek a falun belül.

A szarvasmarhatartás formájában megfigyelhetők az extenzív tartás jegyei, de valójában a kintaháló falkák sohasem szakadtak el véglegesen a gazdasági szervezet egészétől, nem alkottak külön egységet, hanem illeszkedtek a földművelő gazdálkodás

⁶⁹ V. 608/b 1. Képv. test. jkv. 1874. febr. 16. 4. pont.

szervezetéhez. Az extenzív jegyek abban mutatkoztak, hogy az állat felnövekedésének, életének egyes szakaszaiban lazábban kötődtek a házhoz, a gazdasághoz. De a jószágot emberemlékezet szerint — kivételes esetektől eltekintve — mindig istállóban ellették. Télen is rendszerint fedél alatt tartották. Tehát az állat életének nagyobb részében közvetlenül érezte az ember közelségét. Jellemző, hogy már a tagosítás óta borjúcsordát se szerveztek, tehát az állat a ház-, tanya körül serdült fel. Később, másod-, harmadfüves korában szerveztek ugyan számára kintháló gulyákat, s ez volt az a szakasz, mikor látszólag elszakadt a családtól. De ez csak afféle edző iskola volt, hogy aztán 3 éves korában újra visszatérjen a gazdaságba, s ott mint hazajáró, vagy tanyai jószág tejtermelésével, igaerejével szolgálja a családot.⁷⁰ A bérelt külső legelőkön tehát nem a földtől, a gazdaságtól örökre elszakított *szilaj* állatok éltek, hanem csupán az éppen felesleges, életkoruknál fogva közvetlenül nem hasznosítható egyedek, melyek haszna éppen abban állt, hogy növekedtek, testsúlyukban gyarapodtak.⁷¹

Bárádon az itt felvázolt képlet a tagosítás után tovább bonyolódott, amikor fokozatosan kiépül a tanyarendszer. A különböző nagyságú, különböző szerkezetű tanyák ugyanis erősen befolyásolták a faluban korábban kialakult tartási módokat. A legelőktől távoli tanyákról ugyanis nem lehetett az állatokat a hazajáró csordákba járatni, hanem az ilyen gazdák kénytelenek voltak saját birtokukon megoldani az állattartás gondját.⁷² A tagbirtokok azonban nem egyforma feltételeket biztosítottak az állattartáshoz, így — bár a legelőket mind nagyobb mértékben felosztották — továbbra is megmaradtak a régebbi legeltetési formák is s ezek kombinálódtak a tanyai feltételekkel. Az 1940-es évekig megvoltak pl. a kintháló falkák és a hazajáró csordák. Ezek őrzésére a községi előljáróság fogadott pásztort s ő állapította meg a bérüket is. Jellemző, hogy itt a *közbirtokosság* vagy a *legeltetési társulat* sohase tevékenykedhetett önállóan, hanem a legeltetés ügyeit mindvégig a községi előljáróság intézte. A község szerezte be, gondoztatta s osztotta el a megfelelő falkákhoz az apaállatokat. A kivénhedt, meghibásodott tenyészállatokat kiselejtezték, húsát kiárúsították.⁷³

A legeltetési jog eleinte a jobbágytelek természetes appertinentiája (tartozéka) volt, később teleknagyság szerint próbálták meghatározni a legeltetési jogot. Az 1862-es elkülönítéskor jobbágytelkenként 15 hold legelőt számolva állapították meg a paraszto-
tokat illető legelők határát.⁷⁴ Kezdetben a községi legelőn nem tartották be szigorúan

70 A forrásokból megtudjuk, hogy a XVIII. század elejétől egészen az 1920-as évekig rendszeresen volt *gulya* (kintháló), *tehéncsorda* (hazajáró), *ménes* (néha kint hált, néha hazajárt), *csürhe* (rendszerint hazajárt). A pásztorok természetbeni bérét a gazdák fizették, de a bérük fejében járó *bocskort*, *csizmát* minden évben a tanács vette meg. V. 608/a 6. Városgazda elsz. 1742-től évente visszatérő tételek.

71 Jellemző, hogy a bőségesnek nem nagyon mondható legelőre is a XVIII. század elejétől mindig fogadtak a szomszéd községekből ún. „béres marhákat”, s az ezek után szedett legelőbér a község egyik számottevő bevételi forrása volt. V. 608/a 6. Városgazda elsz. 1742-től évente ismétlődő tételek. Évi bevételek: 20—30 forint. Vándor román „purzsás” juhászokat azonban nem fogadtak. A káptalannak beszolgáltatandó bárányokat rendszerint a püspökladányi határban telelő román pásztoroktól vették. Uo. 1752. márc. 10. 67. l.

72 1942-ben csak 6 tanyán lakó gazda jószágai járnak a közös legelőre. V. 608/d 6. Legelő beszédesi napló.

73 V. 608/b 1. Képvis. test. jkv. 1872—1878 között igen sok utalás.

74 OSVÁTH P. 1875. 187. L. még NYAKAS Miklós tanulmányát.

8. táblázat.

Az állományállat megoszlása a XVIII. században

Darab	1713				1723				1730				1750				1767			
	ökör	tehén	ló	juh	ökör	tehén	ló	juh	ökör	tehén	ló	juh	ökör	tehén	ló	juh	ökör	tehén	ló	juh
Az állattartó gazdák száma																				
0	22	12	35	57	47	20	65	81	35	26	63	79	68	38	38	71	124	63	80	118
1—2	17	39	13	16	35	10	19	30	15	15	54	20	20	72	72					
3—4	17	15	19	9	24	11	12	24	7	6	9	23	3	12	35					
5—10	14	4	3	19	11	8	15	13	7	6	3	14	2	5	4	9	3			
10—20				1	3	3	14	2	3				12	9	4	2	12			
20—				12	1	13			16							1	21			

a legeltetési jogot, hanem mindenki szabadon hajthatott állatokat a legelőre. A tagosítás után a legeltetési jogot már szigorúbban ellenőrizték s ha valaki az őt megillető legeltetési jogon felül hajtott ki állatokat, azért bért kellett fizetni.

A szarvasmarha-állomány sokkal egyenletesebben oszlott meg a lakosság között, mint a juhállomány. (8. táblázat) A táblázatból megtudjuk, hogy 10-nél több ökör ritkaság, de tehenekből is az egy-két darab a jellemző. Ha figyelembe vesszük, hogy a Sárrét környékén mindenütt a négyes, hatos ökörfogat járta, akkor megérthetjük, hogy itt nem beszélhetünk számottevő extenzív állományról. De lovakból sincs olyan sok, hogy azokból jelentősebb szilaj ménest lehetett volna szervezni.

A Körösök és a Berettyó völgyében több községben találkozunk olyan intenzív állattartási formákkal, amelyek speciális minőségi értéknövelő eljárásokat vontak maguk után.⁷⁵ Ilyen eljárások voltak a *tinózás*, amikor a gazdák egy év körüli borjúkat vettek, azt felnevelték, járomba törték, s értékük teljességében eladták. Jövedelmező értéknövelő eljárás volt az ökörhizlalás (*sőrézés*) s a tenyészbika nevelés. Mindez igen élénk jószágkereskedéssel s igen intenzív, a legelőket, a természetes-és termesztett takarmányfélékre is támaszkodó tartásmóddal párosult. Bárádon ezeket a módokat ismerték, de számottevő mértékben nem alkalmazták. Ezzel szemben valamivel korábban gondoltak a tejhozam növelésére.⁷⁶

Így összességében megállapítjuk, hogy Bárádon a szarvasmarhatenyésztés nem volt a paraszti gazdálkodás kiemelkedő ágazata, hanem ugyanúgy mint a lótarítás, elsősorban a földművelésen alapuló rendnek volt alárendeltje. Már a XVIII. században is számottevő mennyiségű szénát kaszáltak (a terméstől függően évente 100—320 szekér szénát vallottak be, de ezt bizonyára többszörösen lehet értelmezni. A kaszálók

⁷⁵ VARGA Gy. 1961. 529—557.

⁷⁶ Újabban néhányan 1—2 éves bikákat nevelnek eladásra, mert a fiatal bikaborjú igen jól értékesíti a takarmányt, s ha tenyésztésre nem is lesz alkalmas, mint vágómarháért jó pénzt fizetnek.

nagysága 1728-ban 152, 1772-ben 448 kaszás rét.)⁷⁷ A rétsizéna mellett nyilvánvalóan legfontosabb takarmányforrás itt is a legelő volt. Igaz, hogy a falu határában levő mintegy 2000 holdnyi legelő nagyobb részét, kb. 1500 holdat már a XIX. század közepére felosztottak, de ezt némileg pótolta a váradi püspökségtől bérelt rábéli külső legelő, amely a tagosítás után is megmaradt. A közös legelők mellett a tagföldeken, a tanyák mellett, folyók, erek partján mindenütt voltak gyep foltok, amelyekre igyekeztek legeltetéssel is hasznosítani. Ilyen helyeken elterjedt a pányván való legeltetés. De tagosítás előtt itt is ismerték a *szabadulásokat*, vagyis azt a szokást, hogy a termés betakarítása után a szántóföldekre hajthatták a közös falkákat. A tagosítás után ki-ki a saját tarlóját igyekezett legeltetéssel is hasznosítani.

Mindez azonban nem jelenti, hogy az állattartás teljes egészében természetes fűfélék-re épült volna. Már a XVIII. század elejétől egyre számottevőbb a kukorica termesztés, melynek szemtermése ugyan elsősorban abrak-, hizlaló takarmány, de a szára, a *csutkaszár* teletetésre alkalmas. Mint láttuk, arányaiban is jelentős volt az árpa-termesztés. Tudjuk, hogy már a XIX. század első felében is vetettek lucernát, ismerték a tökört, a takarmányrépát. Van a faluban olajütő malom,⁷⁸ tehát a XIX. század második felében természetek napraforgót, amelynek tányérját s a kipréselt olajpogácsát állatokkal etették. (Az olajat elsősorban világításra használták.)⁷⁹ Így bízást állíthatjuk, hogy az állattartásban már a XIX. században is elsőrendű fontosságú az istállózó, takarmányozó tartásmód, amelyben a legeltetés nagyon fontos, de nem egyedülálló tényező volt.

Az érték növelő állattenyésztésen belül külön kell szólni a sertésenyésztésről. Szinte bizonyos, hogy a korábban említett takarmánytermesztési törekvések minde-
nekelőtt a sertésenyésztést szolgálták. Ha meggondoljuk, hogy az összeírások csak az anyakocákat vették számba, már a XVIII. században tekintélyes mennyiségű sertéssel kell számolnunk. Ha a malacokat, ártányokat, hízókat beszámítjuk, bizonyára nem túlzás, ha a közölt számokat legalább öttel szorozzuk. Mivel egyetlen adatunk sincs a sertés makkoltatásra, feltételezhető, hogy itt a sertéseket már a XVIII. században is háznál tartották.⁸⁰ Nincs adatunk a Sárrétre jellemző rideg tartásra sem,⁸¹ hanem úgy tűnik, hogy a sertéseket már a XVIII. században is háztartási hulladékon (*moslék*) s nem utolsósorban természet magokon tartották. Ezen nem változtat az a tény sem, hogy nappal, sőt minden bizonnyal kintháló formában is, a sertéseket *kondába*, *csürhére* járatták. Azt is tudjuk, hogy a csürhe volt az egyetlen állatcsapat, amelyet a legutóbbi időkig télen is kihajtottak legalább néhány órára. Bár nincsenek számottevő levéltári forrásaink rá, de azt tapasztaltuk, hogy a XIX. század második felétől különösen a sertéshizlalás volt a bárándiak legfontosabb bevételi forrása. Mindig volt 20–30 gazda, aki 50–100 darab sertést is tartott, de alig van család, ahol legalább 10–20 darab sertés ne lenne. Ezek közül bizonyára mindig jutott eladásra is.⁸²

77 A széna- és a rétgazdálkodás monografikus feldolgozásához I. PALÁDI-KOVÁCS A. 1979.

78 1870-ben öt olajmalom működött. V. 608/d I. Összeírás és kivetési lajstrom. 1870.

79 A napraforgó monográfiájához I. SELMECZI KOVÁCS A. 1970. 85–120.

80 Bárándi sertésekkel nem találkozunk a Debrecen körüli makkos erdőkben sem. Vö. PENYIGEI D. 1941. 299–305.

81 SZŰCS S. 1940.; SZABADFALVI J. 1971. 283–332.; HAJDÚ M. 1965. 119–152.

82 GALLACZ J. 1896. I: 553.

A szarvasmarhák, lovak, sertések gondozását — kivéve a legelőn élő falkákat — a családok, megfelelő belső munkamegosztással maguk végezték. A munkamegosztásba a 8—10 éves gyerektől az öregekig mindenki bekapcsolódott. Mindenkinek megvolt a maga kijelölt munkafeladata s azt felelősséggel végezte. A lovakat, ígásállatokat inkább a felnőtt férfiak gondozták, a tehénfejésbe a nők is bekapcsolódtak. A sertések gondozása főként az idősebbekre hárult.

Az *istálló* (módosabbaknál külön ló-, külön marhaistálló) minden porta elengedhetetlen kelléke. A tagosítás után kiépülő tanyák legelső épülete. Az istálló a lakóházra jellemző vályogfalú, nyeregvetésű, régebben náddal, újabban cseréppel fedett építmény. Benne vagy az ajtóval szembeni hosszanti fal mellett, vagy két végében deszkából készült *jászlak* voltak. A lovak között elmaradhatatlan volt a *strájfa*. A marhajászlak előtt a falakat bedeszkázták, hogy szarvukkal a falat ki ne bonthassák. A lójászlak fölött gyakran etetőrácsokat találunk. Minden állat alá szalmával almozta, s hogy ezt az állat szét ne rúghassa, az állások végénél vastag szálfából *körömrúgói* készítettek. Nagyobb gazdák — különösen a lovak alá — hídlást is csináltak, ahol a trágyalé összegyűlt, s azt időnként kimerték. A sertések részére az első világháborúig fából, deszkából is készítettek az 1—4 rekeszből álló *dísznőölakat*.⁸³ A juhodályról már szoltunk.

Az állatok gondozása az etetésből, a tisztántartásból (kiganézás, vakarás, kefézés stb.), aljazásból és a gyógyításból állt. Mindezt a családtagok percnyi pontossággal és a legaprólékosabban körülhatárolt módszerekkel végezték. A lovakat kovácsokkal patkoltatták. A veszedelmesebb betegségek elhárítása, gyógyítása érdekében az előljáróság is intézkedett,⁸⁴ de az egyszerűbb gyógyító eljárásokat mindenki ismerte.

A földművelés technikájának színvonala

A földművelés technikája alapvonalaiban évszázadok alatt szinte alig változott. A növénytermesztés meghatározó fejezetei a talajművelés, a vetés, a növényápolás vagy növényvédelem, a betakarítás, magnyerés, a tisztítás, a tárolás és a termények feldolgozása egészen a legújabb időkig hagyományos rendben történtek. Természetesen, az egyes fejezetek részleteiben, módszereiben térben és időben voltak eltérések. Azonban mind a térbeli, mind az időbeli eltérések csak nagyobb, legalábbis regionális összefüggésekben érdekesek. Báránd is ilyenformán illeszkedett a tájhoz, részben a Sárréthez, még inkább az alföldi síkvidék, a Kunság és a Hajdúság szokásaihoz. Emiatt, de terjedelmi okokból is le kell mondanunk arról, hogy Báránd gazdálkodásáról részletes néprajzi leírást adjunk, hanem csak a főbb agronómiai vonásokat próbáltuk felderíteni, amelyek alapján a falu a megfelelő típuskategóriába besorolható.

83 V. 608/a 6. Városgazda elsz. 166. L. BALASSA M. IVÁN tanulmányát.

84 Már 1853-ban a „sertések orvosoltására” *lórét* (törköből készült gyenge bor) vásároltak. 1772-ben a jószág „veszeccség eltávolítására” Koriandum (Coriander) magot vesznek. V. 608/a 6. Városgazda elsz. 78.; 84. l.; 1852-ben a ló rühösség elleni védőszert ajánlanak (8 lat kényeső, 1 1/2 font lenolaj, vagy kendermag olaj, 4 lat szarvasháj, 86 lat kénvirág). V. 608/8. 9. Prot. Curr. 122. lap. 1913-ban már állatorvost fogadnak évi 1400 koronáért, s a gyógyításért még külön is fizetnek. V. 608/b 7. Tan. jkv. 1913. febr. 11.

A *talajművelés* elsődleges célja a föld vetés alá való előkészítése. A talaj előkészítése a mezőn Bárádon is ekével történt (a kerteket ásták vagy kapálták). A szántás eszköze az 1870-es évekig a sárréti faeke, melyet szemléletesen írja le 1845-ben a Magyar Gazda sárréti tudósítója.⁸⁵ Ez az eke típus a szakirodalomban *debreceni eke* néven ismert, melynek részletes filológiai ismertetését adja BALASSA Iván ekemonográfiájában.⁸⁶ A környéken használatos faekéket zömmel a Nagyvárad melletti Szentjánoson készítették, s a kész ekéket vásárokon árusították. Az ekevasakat a már kész ekékhez helybeli kovácsok is készítették.⁸⁷ Meg kell jegyeznünk, hogy a SZÚCS Sándor által ismertetett ún. *bibic ekét* Bárádon nem ismerték.⁸⁸

A faekék mellett tájunkon kb. az 1860-as években jelentek meg az első vasekék, s 1880 körül fejeződött be a teljes ekeváltás.⁸⁹ Ezekhez az első Vidacs, Gubitz, Becker stb. gyártmányú vasekékhez még egyszerű, a faekék korára jellemző fából készült taligákat alkalmaztak. A Sach-rendszerű vasszerkezetű, mozgatható vánkossal, szabályozható vezérlánccal működő taligák, a csatlakozó csavart kormánylemezes vasekékkel a XX. század elején terjedtek el. 1935 körül hozták be az első úgynevezett *tükörpáncél* kormánylemezes, önkenős taligán járó korszerű ekéket (Hofherr, Kühne, Csepel gyárak termékei), melyek 1944-ig csaknem teljesen kiszorították a régebbi eke típusokat. Nagyobb gazdák kb. az első világháború után kettős vasekék is használtak.⁹⁰

A régi faekével való szántás korabeli ismertetések szerint 4—6 ökörrrel, vagy 2—3—4 lóval történt.⁹¹ (A debreceniekre jellemző ötös-, hatosfogatot itt nem ismerték.) Az ökörfogatok ritkulásával mindinkább a lóval való szántás került előtérbe.⁹² Az első traktorokat az első világháború után hozták be, nagyobb gazdaságokba.

85 A sárréti ekéje „egy rettentő szerszám, melyet puha földön hat ökör két hüvelyk mélységű barázdában görnyedve húz, mert fara 18 hüvelyk szélességű, laposvasa lehető legterjedtebb, melyet Triptolomeusz óta földművesek valaha használtak. Kormánydeszkája egyenes, s az eke farától még legalább 6 hüvelykre kijebb áll. Szerkezete olly okszerű, hogy száraz földet vágni borzad, s nincs hatalom, melly ilyenbe bele vehesse, kivált ha már egy párszor az itteni műértő falu kovácsai kezén is meg talált fordulni”. Ezt nevezik itt *samárhátú ekének*. Magyar Gazda. 1845. 2. 1517—1518. hasáb. A tudósítást a Magyarság Néprajza óta (GYÖRFFY István) sokan idézik. Utóbb: VARGA Gy. 1965. 275.; BALASSA I. 1973. 378.

86 BALASSA I. 1973. 376—380.

87 Bárádon a XVIII. században csak cigánykovácsok voltak, csak az 1840-es évektől voltak céhben tanult magyar kovácsok. V. 608/a 6. Városgazda elsz. 8. l.: 1742-ben „Samu cigány”, uo. 1743-ban „Miklós cigány”, uo. 1744. 17. l. „Bartsai cigány”, uo. 64. l. 1752-ben „Ádám cigány”, aki 14 lópatkót 84 dénárért, 100 patkószeget 30 dénárért csinált.

88 SZÚCS S. 1957. 228.

89 VARGA Gy. 1965. 322—324.; Bár egy névtelen pályázó (feltételezhetően: KERÉKGYÁRTÓ Béla) 1932-ben azt írta, hogy ő még sok faekét látott, s egyesek azért ragaszkodnak hozzá, mert jobban porhanyítja a földet, de ez az ún. félfekére vonatkozhatott. DMNA 4/1. Ecsedi pályázat 1932.; KISS Béla 86 éves adatközlő még 1908-ban látott faekét, a püspökladányi határban.

90 VARGA Gy. 1982. 291—302.

91 Egy múlt század végi megfigyelő szerint a lecsapolt területeken olyan dúsan nőtt a nád, hogy az ökrök lábaira bőrbocksort kötöttek, hogy a nádtors fel ne szúrja a talpukat. GALLACZ J. 1896. I: 535.

92 1948-ban 34 ökör, 85 tehén és 108 lófogatot találtak, holott közismert, hogy a háború alatt a lóállomány itt is csaknem 100%-ban elpusztult. V. 608/c 20. köt.

Ezek bérszántást is vállaltak, de 1950-ig a fogatos szántás volt jellemző.⁹³ Az eke alkatrészeinek, a szántás műveletének részletes ismertetésére nem tértek ki.⁹⁴ Az ekét szekéren, vagy „V” alakú *ekelóval* vitték ki a földekre. A szántásfajtákat illetően; a több évig nem művelt rétet, lucernást, néha a tarlót is *feltörték*. A termés betakarítása után *ugaroltak* (tarlólántás). Nyáron az ugarolás után 4—6 héttel, amikor a megszántott föld *beért*, *keverőszántást* alkalmaztak. Ez 2—4 cm-rel mélyebb volt, mint az ugarolás. Közvetlenül vetés előtt *mag alá* szántottak. Őszi vetés alá a XVIII. században kétszer, a XIX. század második felétől már háromszor szántottak. A tavaszi vetések rendszerint csak egy szántásba kerültek (*tavaszi szántás*). Az 1930-as évektől terjed el az *őszi mély szántás*. Egyesek ezt tavasszal — főként tavaszi kalászosok alá — újból megszántották, mert szárazság esetén az őszi szántás nyár közepére annyira megkeményedett, hogy ugaroláskor nem járta az eke.

A szántás mindig férfimunka volt. Két lóval, jól betanított két ökörrrel egy ember is tudott szántani, de négy, hat ökörhöz, háromnál több lóhoz már segítség kellett. Az ökröt fiatal gyerek, kisbéres, néha nő is *vezette*. A négy lovat régebben nyeregből hajtották. Újabban megfelelő gyepelőrendszer segítségével négy lóval is egy ember szántott. Az ökröket *csikóóval* ellátott *tézlák*, a lovakat *kisefák* segítségével párosával egymás elé fogták.

A szántásnak megvolt az esztétikája. Szégyen volt a görbe barázda, a föld végén kihúzatott hantok, az egyenetlen, felszegetlen végek s véteknék számított a *vakbarázda* (felszántatlanul maradt kisebb földdarab). Fontos volt, hogy a barázda oldala függőleges, a barázda fenéke vízszintes legyen, a felfordított föld, az *ormó* pedig egyenletes. Ha a földön *jó munkát* tettek, nagyobb hantok nem maradhattak az eke után.

A szántást mindig a boronálás követte. Egészen a XX. század elejéig itt is a tájra jellemző trapéz alakú, fakeretes fogasboronát használták.⁹⁵ Az első világháború után gyorsan terjedtek a vasboronák, melyeket helybeli kovácsok is készítettek. Az 1930-as évek második felében ezeket váltották fel a különböző könnyű, közepes, vagy nehéz gyári vasboronák. A harmincas évek végén már többen vettek egészen könnyű magtakaró, sőt láncboronát is. A szántást az őszi mélyszántás kivételével legalább egyszer mindig elboronálták, de ha vetés alá készítették alá a földet, szükség szerint többször, ha kellett keresztben is megtörték a földet.

A szántóföldi művelés újabb eszközei a kultivátorok, Grubberek, tárcsás boronák az első világháború előtt ismeretlenek voltak, de a két világháború között is csak néhány nagyobb gazdaságban bukkantak fel.⁹⁶ A fogasboronák helyett, illetve mellett a legutóbbi időkig használták a *tővisboronát*, de annak nem a Bihari síkságra jellemző sodrott kötéssel készült változatát, hanem a hajdúsági, homoki tájakra jellemző egyszerűbb formáját, amikor a tüskéket nem csavarták keresztül a favázon, hanem csak egyszerűen közé illesztették, és jól összeszorították.⁹⁷ A tővisboronát

93 1922-ben vett traktort KISS Béla (60 lóerős Stock). 1928-ig még 4, főként Fordson traktort vettek a faluban.

94 BALASSA I. 1973. 167—247. 333., 504. Vázlatos leírást ad a bárándi szántásról egy ismeretlen pályázó 1932-ből. DMNA. Ecsedi pályázat. 4/4.

95 Uo.

96 VARGA Gy. 1982. 291—301.

97 DMNA. 4/4.

használták vetés előtt a föld elsimítására vagy az elvetett mag betakarására. Minden boronaféleséget kettős fogatú igával (lóval, ökörrel, tehénnel) vontattak, s kezeléséhez egy ember elegendő volt, hiszen egyetlen figyelemre méltó dolog, hogy megdolgoztatlan sáv ki ne maradjon, s időnként a fogak közül a felgyülemlett gyomokat el kellett távolítani.

A vetés-előkészítés s a vetés utáni talaj tömörítés fontos eszköze volt a *henger*. Régebben falusi kerékgyártók által készített egytagú, később háromtagú fahengereket használtak, csak az 1930-as évek végén jelent meg néhány gyári, vízzel tölthető, súlyozható henger. A különböző újabb gyűrűs, szöges rögtörő hengereket nem használták.

A *vetésnek*, vagyis a magvak talajba való juttatásának többféle módját alkalmazták. Az őszi búzát, s más apró magvakat régebben — a megfelelő talajelőkészítés után — a nyakukba akasztott vetőzsákból *kézzel vetették*. Az elszórt magot boronával juttatták a földbe.⁹⁸ Míndig csak férfiak vetettek. Vetés közben nem beszéltek, nem nevettek (sokan pl. azért fogtak pipát a szájukba, hogy erről el ne feledkezzenek). A vetőgépek Bárádon is a múlt század végén bukkantak fel. A két világháború közt apró magvakat, főként gabonaféléket már csak akkor vetettek kézzel, ha valami oknál fogva nem lehetett a géppel ráhajtani a földre. Az első világháború előtt a kukoricát is szórva vetették, de még szántás előtt, s az elszórt magot aztán vékonyan alászántották.⁹⁹

A XX. század elejétől kezd felbukkanni az *ekekapa*, ennek következtében célszerű lett a kukoricát sorba vetni. Így terjedt el az a módszer, hogy a magot eke után, minden harmadik barázdába pergették. Voltak, akik az ormó tetejére dobták a szemeket s azokat sarokkal nyomták bele a puha földbe. A harmincas években sokan az ekekormányra szereltettek ócska vetőgép csoroszlyát, s maga a szántó ember egy tölcseren keresztül ennek segítségével juttatta a magot a barázda oldalába. Az ország több vidékéről ismeretes egyszerű kukoricavetőgépeket itt nem használtak.¹⁰⁰ A két világháború között néhányan kísérleteztek a kukorica négyzetes ültetésével is (zsinór vagy vonalazó gereblye segítségével). A négyzetes művelés végül is nem terjedt el nagyobb mértékben. A kukorica gépi vetése — rendes gyári vetőgépekkel — csak a két világháború között kezdett meghonosodni, de sohasem szorította ki teljesen a kézi vetési módokat. Ugyanígy lassan hódított teret a gépi vetés az aprómagvak (lucerna, lóhere, mák), valamint a répa, napraforgó vetésénél, s mindvégig csak kézzel, illetve kapával ültették a burgonyát, s természetesen az összes kerti veteményeket.¹⁰¹

Az elvetett mag kelését, növekedését s a termés megóvását szolgáló *növényápolás* régebben kevesebb, újabban mind több gondot követelt. A mag csírázását hengerezéssel próbálták serkenteni. Kalászosok, takarmánynövények esetében azután szinte semmiféle növényápoló munkát nem végeztek, legfeljebb tavasszal a vetést újból meghengerezték, esetleg boronálták, hogy a fagy által fellazított talajt tömörítsék.

98. DMNA. 4/1.

99 Uo.

100 NAGY Gyula vámosoroszi molnár kezdetleges faszerkezete ebben az időben még a pallagi kísérleti gazdaságban kipróbálás alatt volt. Vö. KÓSA L. 1969. A gép 1947 után, amikor a pallagi mezőgazdasági akadémiát megszüntették, elpusztult. NAGY Árpád (a feltaláló fia) tájékoztatása.

101 A vetésmódokat leírta egy ismeretlen pályázó 1932-ben. DMNA. 4/4. Ecsedi pályázat.

Ezután legfeljebb futólagos gyomirtásra kerülhetett sor, amikor az *acatoló* segítségével a vetés közül a gyomokat kiszurkálták. A tisztabúza közül kinövő rozsféjeket sarlóval lecsapkodták (*rozsolás*). Annál nagyobb gond volt a kapás növények, elsősorban a kukorica gondozása. A kukoricát a kikelés után egy héttel már kapálták. Az első kapáláskor hagyták helybe a tőtávolságokat, fellazították a tövek körül a földet s kiirtották a gyomokat. A gondosabb gazdák a kukoricát háromszor, a kényelmesebbek kétszer kapálták. Sőt még a harmadik kapálás után is sokan végigjárták a táblát s az úgynevezett *fiókokat* (a tőből nőző fattyúhajtások) letördelték. Régebben az volt a vélemény, hogy a töveket jó lépés távolságra kell egymástól hagyni, sőt volt olyan vélemény, hogy az a jó, ha a tehén lefekhet a tövek közt.¹⁰² A második és a harmadik kapáláskor enyhén töltögettek, de ezt a szokást az 1930-as években az újabb gazdasági szakpropaganda hatására elhagyták. Mint említettük, Bárádon az ekekapá használata a XX. században döntő mértékben az első világháború után terjedt el, de a kézi kapákra továbbra is szükség volt, hiszen az ekekapá után még nagyon sok „igazítani való” maradt, ha azt akarták, hogy a tábla szép és gyommentes maradjon.¹⁰³

Kapálni és töltögetni kellett a burgonyát is. Itt még tovább kitartott a kézi kapálás s csak a harmincas évektől alkalmazták a töltögető ekekapát. Kapálni kellett a dinnyét, napraforgót s a kerti növényeket.

A növényápolással kapcsolatosan kell szólnunk a trágyázásról. Bárádon a népi emlékezet határáig terjedő időkből mindig alkalmaztak istállótrágyát. Régen búza alá is trágyáztak, de később rájöttek, hogy a frissen trágyázott búza jobban megdől, ezért az utóbbi évtizedekben inkább kukorica alá trágyáztak. Nagyon meghálálta a friss trágyát a kender, a répa, a tök, a lucerna is. Az istállótrágyának a két világháború közt Bárádon már nagy becsülete volt, ezért — a gazdasági szaktanfolyamok hatására — jobb gazdák már kezdtek az udvarokon, tanyákon beton trágyatelepeket építeni, s mind több gondot fordítottak a trágya szakszerű kezelésére. De emellett végig élt még az a szokás, hogy a trágyát tüzelőül is használták. (Az érett trágyát kb. 50 × 60 cm-es lapos keretekbe taposták és megszáritották. Ezt nevezték *tőzeknek*.) Az istálló mellett összegyűlt trágyát évente két alkalommal, télen és a nyári nagy munkák közötti időben hordták ki a földekre, ahol igyekeztek azt minél hamarabb alászántani. A juh hodályokból az istállótrágyát általában évente egyszer, nyár elején hordták ki úgy, hogy a juhok által télen át letaposott trágyát ásóval vályog alakú kockákra vágták, s úgy rakták szekérre. Nyáron a juhokat a tallón hálatták. Bárándi adatközlőim nem említették, de a sárréti juhászok általában alkalmazták a *drankázást*, vagyis azt a módszert, hogy a juhokat összetartó kerítést, a *drankát* (esztena, esztrenge) hetenként mindig tovább telepítették, hogy a juhok a földet egyenletesen megtrágyázzák. A felszabadulás előtt műtrágyát csak igen minimális mennyiségben használtak. Az ebben az időben kapható *pétisót* (nitrogén), *szuperfoszfátot* (phosphor) és *kálisót* (kálium) kézzel szórták szét a földeken.

A különböző növényi (gomba) és állati kártevők ellen védekezni alig tudtak. Egyedül a gabonaüszög eltávolításának alakult ki hagyománnyá vált módszere, a vetőmag mésztejjel közömbösített rézgálic oldatban való csávázása. Ezt a két világháború

102 KOVÁCS András adatközlő apjától hallotta.

103 A kukoricatermelés monográfiáját megírta: BALASSA I. 1960.

között már mindenki megcsinálta: a vetőmagot mosóteknőben jól meglocsolták az 1%-os bordói lével. A gabonarozsda, a szipoly, a hesszeni légy, a lucernát ölő aranka, a kétfajta lucernabogár stb. ellen még védőszert nem ismertek, csak helyi irtással, s főként ellenállóbb fajták bevezetésével próbálták ellenük védekezni. Az 1940-es években a fellendülő borsó- és szójababtermesztés miatt szükségessé vált a zsisziktelenítés. Ezért állami utasításra minden falu mellett zsisziktelenítő bunkereket építettek, ahol szénkénnel kezelték a hüvelyes magvakat. Szerencsére a burgonyabogár 1945 előtt nem érte el a Kárpát-medencét, hiszen annak idején még végzetes pusztítást okozhatott volna, mivel semmiféle védekezőszer nem volt ellene. A rétek, legelők gondozására is kevés gondot fordítottak, legfeljebb tavasszal elboronálták a vakondtúrásokat s nyáron a pásztorokat kötelezték a gyomirtásra.

Az aratás, betakarítás a gazdaságnéprajz egyik legkutatottabb területe, ezért is részletes leírás helyett elég, ha a helyi adatokat egyeztetjük a regionális feltárásokkal.¹⁰⁴ A gabonabetakarítást illetően már a XVIII. században Báránd is a kaszás aratás (takarás) körzetébe tartozik, aholis tárgyalt időszakunkban a gabonát kaszával vágják le s ha arra érdemes volt, kévébe kötötték s 18 kévéből álló keresztekbe rakták. Ha nagyon silány volt a termés, akkor a lekaszált gabonát villával vontatókba összegyűjtötték. Magára a vontatás műveletére már nem emlékeznek, de még 1932-ben részletesen leírták.¹⁰⁵ A keresztek, de a vontatókat is általában erre a célra előkészített szekéren hordták össze a cséplés színhelyére, a szérűre.¹⁰⁶

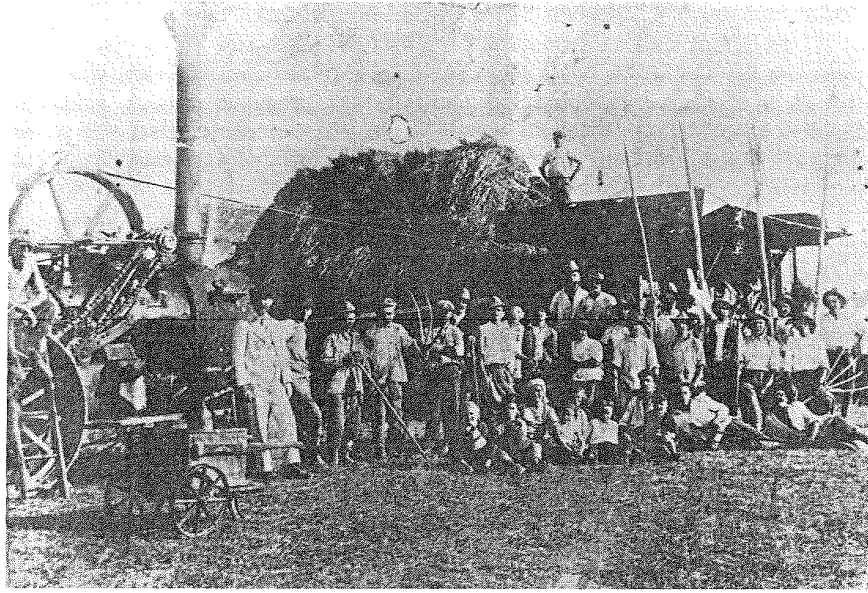
A szénát és a takarmányfélét kaszálták, renden szárították, majd előbb kisebb csomókba, csirkékbe, majd rudasokba gyűjtötték, amelyeket aztán két rudashordó rúdon hordtak össze a boglyák helyére. A gyűjtés eszköze az 1940-es évekig a három- vagy négyágú favilla volt, melyet Erdélyből a Bihar hegységéből vándor árusok hoztak az alföldi vásárokra. (Híresek voltak az Árpád faluba való favillakészítők.) Egy boglya kb. egy szekér szénának felelt meg. Ha nem volt teljesen száraz a széna, a rudasokból előbb vontatókat raktak s ezeket később a szénahordáskor a boglyákkal együtt hordták be a gazdasági udvaron (a faluban vagy a tanyán) levő kazlakba, illetve színamagazinokba (L. BALASSA M. Iván tanulmányában). Említést érdemel, hogy az 1930-as években néhány nagyobb gazda vásárolt kaszálógépet, sőt néhány marokrakó aratógép is volt már, de ezeket nagyon keveset használták (az aratógépek használatát az 1930-as években be is tiltották).

A kukoricát kézzel törték, régebben még csuhástól (az 1930-as évekig a csuhéból sokan zsineget sodortak, amelyből szék ülőkét, szatyrokat s más dísz tárgyakat tudtak kötni). Újabban a szárán megfosztják a kukoricacsöveket s tisztán törik le. A két háború közt sokan nyakukba akasztott zsákokba gyűjtötték a letört csöveket s szekérral hordták be a góréba. Újabban egyesek a földre dobálják s onnan szedik össze a kukoricát. A kukorica kóróját, a csutkaszárat csutkavágóval vágják le, melyet vagy kováccsal készítették, vagy maguk készítették törött kaszából. A levágott

104 Első monografikus igényű összefoglalás, mely főbb vonásaiban tájunkra is érvényes: GYÖRFFY I. 1928. 1—46.; Vö.: BALOGH I. 1957. 270—291.; a bárándi aratást ismertetik: DMNA. 4/1, ismeretlen szerző; 4/2. KERÉKGYÁRTÓ Béla. 4/3. id. DIENES Sándor és 4/4.

105 DMNA. 4/3. Ecsedi pályázat.

106 A magyarországi szekértípusokat ismerteti: PALÁDI-KOVÁCS A. 1973.

Cséplőbanda 1929-ben

csutkaszárat *kévékbe* kötötték, *kúpokba* rakták (18—20 éve alkotott egy kúpot), melyeket felül tökindával körülkötöttek, hogy szilárdabban álljanak. A földben maradt csutkatő régen fontos tüzelőanyag volt, ezért azt a szántás után összegyűjtötték, a tanyaudvaron takaros kupacokba rakták.

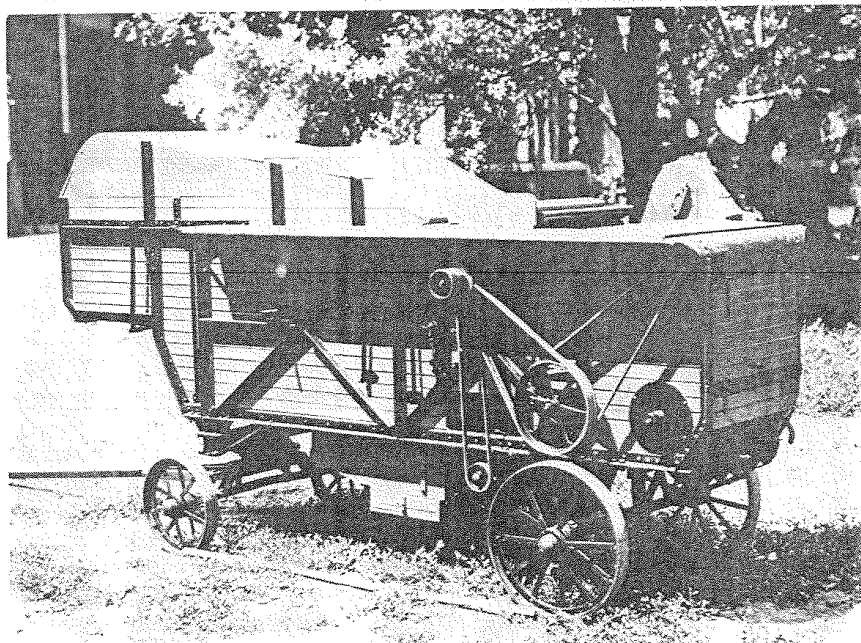
Említést érdemel még a kender *nyüvése*, ami azt jelentette, hogy a töveket gyökerestől tépték ki a földből s úgy kötötték kévékbe, rakták kúpokba. A burgonyát kapával vágják föl s kézzel szedték össze, előbb vesszőkosarakba, majd zsákokba. A répát ásóval ásták, majd levelétől — a cukorrépát fejtől — megtisztítva kis *kupacokba* rakták, s ezeket répalevéllal betakarták, hogy a koraőszi fagyok meg ne csípjék. A répalevelet, még inkább a répafejet takarmányozásra használták. A napraforgó tányérokat sarlóval vágják le s a szekér derekába gyűjtötték.

A munkaszervezetben az *aratók*, a *szénakaszállás* és gyűjtés, a *tengeritörés* és a *krumpliásás* jelentett olyan fontosabb munkaszervezeti formát, amelyben már számottevő munkamegosztás alakulhatott ki. Az aratók pl. már 15—20 holdas gazdák is rendszerint részes aratóknak adták ki s ebben az esetben a részes aratók harmados tengerikapálást is kaphattak. (Az aratók 1/10-én történt.) Az *aratópár* vagy aratócsoport két-három főből állt, a kaszás mindig férfi, a marokszedő majdnem mindig nő, a kévékötő inkább férfi, gyakran maga a kaszás. A kukoricaszedés vegyes, kollektív munka volt, ahol nemre, korra való tekintettel mindenki ugyanazt a munkát végezte, kivéve a zsákok cipelését, melyet az erősebb férfiak kötelességének tartottak. Krumpliásáskor a kapával való felvágás férfimunka volt, a szedés közös.

Régen, a tagosítás előtt minden munkafázis egyszerűen történt a faluban, így bizonyos

ünnepélyesség övezte. Különösen így volt ez a búza aratáskor, de a tengeriszédéskor is iskolai szünetet rendeltek el, hogy a gyerekek is részt vehessenek a munkában. Ebben az időben ünnepélyes munkafázis volt a *hordás* is. Ilyenkor rokonok gyakran összefogtak és közösen végezték el a munkát, hogy a készülő asztag, kazal ne legyen sokáig darabban. A tagosítás után a feladat leegyszerűsödött, hiszen nem kellett a termést kilométerekre behordani, hanem ki-ki a saját földjén — esetleg a közvetlen szomszéd tanyáján — hordta össze a gabonát, rakta meg az asztagokat. (A búza asztagokat itt *hajalással* fedték). Bizonyos mértékig művészi teljesítmény volt a kazlak rakása is, hiszen nemcsak arra ügyeltek, hogy azok be ne ázzanak, hanem az esztétikai elveket is megtartották.

A magnyerés legtipikusabb módszere itt is a *nyomtatás* volt.¹⁰⁷ Bárándon 4—6 lóval nyomtattak, de egy névtelen pályázó 1932-ben említést tesz ökörrrel való nyomtatásról is. Egy ágyásba itt csak 5—6 keresztet helyeztek el. A szérűket a falusi portán vagy kint a tanyán készítették el. Ha nyomtatás közben eső jött, azt mondták, hogy „medvét fogott”.¹⁰⁸ Az első gőzcseplőgépek a múlt század végén jelentek meg.

8-as, acélvázás cseplőgép 1930 körül (modell)

107 A nyomtatás monografikus feldolgozását l. HOFFMANN T. 1963.; a bárándi nyomtatást leírták: DMNA. 4/1. ismeretlen pályázó; 4/2. KERÉKGYÁRTÓ Béla; 4/3. i. DIENES Sándor; 4/4. ismeretlen pályázó.

108 KOVÁCS András 65 éves adatközlő. Vö. ÚJVÁRY Z. 1969. 130—133.

Kb. ezzel egy időben néhány nagyobb gazda vásárolt lovas járgánnyal hajtott cséplőgépet is, de ez nem nagyon vált be, így gyorsan el is tűnt.¹⁰⁹ Ennek ellenére a nyomtatás még megérte a tagosítást s kb. az első világháború alatt szűnt meg véglegesen. Míg tagosítás előtt a falu mellett közös lógerekbe hordták be a búzát, a tagosítás után az a szokás alakult ki, hogy ki-ki a saját tagján hordta össze a búzát s a cséplőgépet vontatták tanyáról tanyára. (A jó szomszédok néha így is közös szérűt alkottak). Korábban, míg magánjáró gőzgépek nem voltak, a cséplőgarnitúra áttelepítése nehéz munkát jelentett. Néha 8—12 ökröt is be kellett fogni a súlyos berendezés vontatásához, de egyes kátyúkon, süppedékes helyeken a cséplőmunkások maguk is tolták a gépet. Esős nyarakon némely tanyának a megközelítése igen sok nehézséggel járt. A cséplőgépek többnyire helybeli gazdák tulajdonában voltak, bár volt néhány hivatásos cséplővállalkozó is. A cséplőgép megjelenése a paraszti munkaszervezetben új, minőségi változást hozott; a csoportos bér munkát.¹¹⁰ Magán a munkaszervezetben alig változtatott valamit, hogy az 1930-as évektől néhány esetben traktorral hajtatták meg a cséplőgépet.

A cséplésnek ez a formája az 1950-es évek elejéig volt szokásban, amikor is a cséplőgépeket állami tulajdonba vették s a cséplést — a kisüzemi gazdaságok megszűnéséig — a gépállomás, majd a Termelőszövetkezetek vették át.

A nyomtatáson, cséplésen kívül a magnyerésnek régiesebb formáit is ismerték. A kerti növények magját, a napraforgót, babot sokszor ma is kézzel bontják ki, vagy bottal verik el. Kézzel gyűjtötték a dinnye- és a tökmagot. A régi idők cséphadaróját itt is ismerik, s még a két világháború között is dolgoztak vele: ezzel verték el azt a néhány kéve búzát, amelynek szalmájából szalmakötelet sodortak.¹¹¹ Nagyon öregek emlékeznek még rá, hogy cséppel verték a kölest, a magkendert pedig ferdére állított deszkához csapdosták. A kukoricát kisebb mennyiségben kézi *morzsolóval* hántották le a csutkáról, bár az 1930-as évektől mind többen vettek lendkerekes kukoricamorzsológépet vagy egyszerű, kád szélére szerelhető fogaskerekes tengerimorzsolót. A régies magnyerési formák azonban már a második világháború előtt nagyon össze zsugorodtak, hiszen ebben az időben már a cséplőgépeket olyan kiegészítő alkatrészekkel látták el, amely segítségével majdnem minden magot ki lehetett csépelni. (Így géppel csépeltek a borsót, szójababot, a lucernát, mákot, sőt a napraforgót is.)

A régi magnyerési formák elengedhetetlen következménye volt a magtisztítás, amely még a múlt században szinte egyértelmű volt a *szórással*, illetve a *szeleléssel*. Már a század végétől többen vettek szelelő rostát (készítőjéről úgynevezett *Kalmár rostát*), melyek nemcsak a pelyvát fűjték ki a szemek közül, hanem kettes-hármas rostarendszerükkel nagyság szerint is osztályozták a magot. A gőzcséplőgépek már maguk látták el az alapvető magtisztítást és osztályozást. A XX. század elejétől terjedtek el a konkolyt kiválasztó *triőrök*, az 1930-as években a súly szerint osztályozó

109 DMNA. 4/2. Ecsedi pályázat KERÉKGYÁRTÓ Béla dolgozata. KOVÁCS András 65 éves adatközlő nagyapjának is volt járgányos cséplőgépe, 1910 körül.

110 A cséplés általában 8% részért történt. Ebből fele rész illette meg a cséplőmunkásokat (11 egész és 8 félrészes) s fele a tulajdonost, de az etetőt, a fűtőt, s ha nem a tulajdonos kezelte a gépet, akkor a gépészt a tulajdonos fizette.

111 DMNA. 4/2. KERÉKGYÁRTÓ Béla gyűjtése.

Cséplés asztagból 1931-ben

csigatriőrök. A malmokban ekkor már voltak bonyolultabb szelektorok is, de ez az igen drága gép a paraszti gazdaságban még nem lett volna kifizetődő, így nem is terjedhetett el. A magtisztító gépek nem voltak ugyan meg minden háznál, de bevett szokás volt ezek kölcsönkérése, így már a két világháború között a kisgazdaságok is meglehetősen tiszta vetőmagokat tudtak előállítani.

A termények tárolása a tájra jellemző módon történt. A szálas takarmányokat, szalmaféléket a szabadban, *kazlakban* tartották. A ma fellelhető szénaszínek, az ún. *magazinok* minden bizonnyal a XX. században épültek. A kazlak tetejét szalmával *tetézték*, s hosszú szalma kötelekkel kötötték le. A kisebb mennyiségű takarmányfélét a szérűskertben is *boglyákba* rakták. A kazlakból, boglyákból a szénát télen *horroggal* húzták ki, vagy tulipán formájú taposós szénavágót alkalmaztak.¹¹² A gabonafélét régen itt is minden valószínűség szerint *vermelték*, de ennek már sem élő, sem levéltári emlékét nem találtuk meg. A ma is fellelhető lapos vermek, amelyekben gumós növényféléseket tárolnak, későbbi eredetűek. Már a XIX. század első feléből maradtak ránk szilárd falú, cseréptető *magtárak*, amelyekben deszkából készült rekeszekben, *hombárokban* tárolták a gabonafélét. A magtárakban, kamarákban zsákban állt a megőrölt gabona, a liszt, a korpa, fiókokban a lehántott kukorica. Kisebb mennyiségű kerti magokat fa dézsákban, cserépfazekakban is tároltak. Nagyobb gazdák portáján külön magtár, külön kamara is volt, utóbbinak egy léccel elkerített része volt a szalonnás kamara, ahol a szalonnát, felfüstölt húsokat, zsírt tartották (l. BALASSA M. Iván tanulmányát).

A kukoricát kis mennyiségben padláson is tartották, de már a XIX. század közepétől is tipikus tárolóépítmény a góré volt, melyet itt nem építettek az utcafrontra, mint a Bihari Síkság sok falujában.¹¹³ A répát, burgonyát kis mennyiségben a pincében vagy

¹¹² VARGA Gy.: Szénavágók a Déri Múzeum néprajzi gyűjteményében. DMÉ. (Sajtó alatt.)

¹¹³ DANKÓ I. 1973. 14—22.

vermekben, nagyobb mennyiségben külön erre a célra ásott gödrökben vermelték. Találhatók a parasztudvaron átmeneti tároló alkalmatosságok is, mint pl. az istállóban, vagy annak közvetlen közelében a *szénatartók*, amelybe kb. egy heti szénamennyiséget tárolnak. Vagy a különböző abrakoló, füllesztő, takarmányelőkészítő fülkék. Az 1930-as évektől több gazdasági iskolát végzett gazda épített takarmánysilókat, de ez az építmény nem terjedt el nagyobb mértékben.

Sok takarmányféléseget etetés előtt fel kellett dolgozni, vagy legalábbis elő kellett készíteni. Késsel, bárdal aprították fel pl. a szarvasmarhának a tököket, répát, apróbb állatoknak a füvet is. A szemes terményt kézi darálón vagy daráló malomban őrlték. Bárádon 1731 óta jegyezték fel szárazzalmot. Előbb valószínűleg egy, majd 1763-tól kettő, 1770-ben három (ebből egy a községé), 1848-ban 11 szárazzalom működött a faluban.¹¹⁴ A község malmát 1872-től rendszerint bérebe adták.¹¹⁵ Ugyanebben az időben a 11 szárazzalom mellett 5 olajmalmot és egy szélmalom is nyilvántartottak.¹¹⁶ A két világháború között a szárazzalmok helyett már széngázmotorral működő hengermalom, kővel, majd kalapácsos őrlővel működő darálómalom is működött (az úgynevezett „Elek daráló”). Így az 1940-es években már nemcsak a szemes terményeket, hanem a lucernát is darálták.

A szálastakarmányok aprításának ismert módja a szecsakázás már a XIX. század vége óta gyakorlatban volt, párhuzamosan a répa aprításával. Mindkét esetben gyári készítésű egyszerű gépeket, szecsakavágókat, répareszelőket alkalmaztak. A traktorral működtethető szártépő, kalapácsos őrlők csak az 1930-as évek végén bukkantak fel a faluban.

A kert művelés Bárádon nem volt számottevő. A porták melletti konyhakertekben ugyan a legszükségesebb zöldségféléket megtermelték, de ezekből eladásra ritkán jutott. A két szőlőkertben is vegyes művelés folyt, bár néhány sor szőlőt a legtöbb kerttulajdonos tartott, de az itt termelt bor sem mennyiségileg, sem minőségileg nem volt számottevő. (Különösen a múlt századi nagy filoxéra pusztítás után, amikor is a régi hazai szőlőfajták helyett az ellenállóbb, de rosszabb bortermő amerikai szőlőfajták terjedtek el.) Egy *ág-szőlő* az ókertben 44 sor, de félágnál senkinek se volt több szőlője.¹¹⁷ Így bort eladásra nem nagyon termeltek, de a két szőlőkert mindvégig megmaradt, s mindkettőben a *kertgazdaság* gondoskodott a rend betartásáról, amelynek működése fontos és érdekes színtöltő volt a falu belső önkormányzati életének. A kertekben elég sok gyümölcsfát is ültettek, melyek ha hasznot nem is, de csemegét adtak a családoknak.

114 A község a maga szárazzalmát 1742-ben vette. V. 608/a 6. Városgazda elsz. 1742. szept. 6. 6. l.

115 V. 608/b 1. Képvis. test. jkv. 1872. nov. 22. 4. pont; 1875. márc. 27. 6. pont.

116 V. 608/d 1. Összeírási és kivétési lajstrom. 1870. A malomtulajdonosok jövedelme: Báránd község: 30,— Ft, Rákosi Péter: 20,— Ft, DYHENES Sándor: 20,— Ft, FÜTŐ István: 25,— Ft, KISS Mihályné: 20,— Ft, ifj. FÜTŐ Mihály: 45,— Ft, FÜTŐ József: 25,— Ft, BIRÓ János: 30,— Ft, FÜTŐ Jeremiás: 20,— Ft, B. FÜTŐ József: 20,— Ft. Szélmalom: PAPP László: 100,— Ft. Olajmalmok: I. MESTER István: 20,— Ft, B. KISS Miklós: 10,— Ft, B. KISS István: 10,— Ft, K. FÜTŐ Mihály: 20,— Ft, D. KISS Sándor: 25,— Ft.

117 Így M. KISS Ferencnek 1804-ben 6 sor az öreg kertben, 8 sor az újkertben. V. 608/a 6. Városgazda elsz. 125., 153.

Összefoglalás

A határ nagysága, a feudalizmusból a kapitalizmusba átívelő paraszti birtokonstrukció, az így kiforrott társadalmi képlet s a gazdálkodás technikai megalapozottságának együttese — s az általunk itt most nem vizsgált külső ökonómiai feltételek — teremtették meg, pontosabban formálták meg azokat az egyenként létező élő organizmusokat, melyeket *paraszti gazdaságoknak* nevezhetünk.

A legkisebb paraszti organizmus, a család, de a családok aztán további szervezeti vagy spontán alakulatokat hoztak létre s ezek együttese alkotta a faluközösséget. Mindezeknek a társadalmi alakulatoknak az alapja, a megélhetés fő forrása a föld, illetve a telek szervezet volt. A telek, s a belőle kialakuló paraszti üzem több forduló-pont után formálódott olyanná, amelyet a mi XX. századi adatközlőink már ismerhettek. Az elmondottakból úgy tűnik, hogy 1772-ig a telek inkább csak eszmei fogalom, amelyhez gyakorlatilag több vagy kevesebb szántóföld, rét kapcsolódhatott, ahogy a földközösségi rendszer azt jónak látta. Az 1772-es úrbérrendezés szilárdította meg a paraszti kisüzemet, pontosabban a jobbágy gazdaságot, mert a szabad paraszti üzem csak az 1848-as egyezség következtében jöhetett létre, amikor a falu kiszakadt a földesúri joghatóság alól. A falu állandó határát azonban csak az 1862-es elkülönítés jelölte ki.

Az 1870-es években valóban a felpezsdülés jelei mutatkoztak. Erre több apró tény utal. 1873. március 13-án kérvényezik, hogy hetivásárt és országos vásárt tarthassanak.¹¹⁸ Az eredményt a miniszter 1874. nov. 25-i hatállyal megadja, de csak a keddi napokon tartható hetipiacokra.¹¹⁹ 1874. július 24-én *Szél György* református lelkész (*Arany János* násza) az egyház kezelésében működő „takarékos magtárat” óhajt szervezni, mely kedvező feltételek mellett adna kölcsönöket a gazdáknak.¹²⁰ Egy 1878-ban kelt képviselő testületi jegyzőkönyvből tudjuk, hogy a helybeli gazdák szükségéből 48, sőt 50%-os kamatra is vesznek fel kölcsönöket. Ezért az is felvetődött, hogy a község vegyen fel 20 000,— forint kölcsönt 32 évre egy megbízható banktól, melyet bizonyos kamatláb többlettel, de még mindig kedvezően forgathatnának.¹²¹

1870-ben próbálják először számbavenni a helység ipari potenciáját. Ekkor írták össze a 11 szárazmalmot, az öt olajmalmot és az egy szélmalmost. A 17 malom összes jövedelme ekkor 465 forint. Van a faluban 4 molnár, 1 rostás, 4 szűcs, 3 kerékgyártó, 1 ács, 5 faragó- nádkötő, 6 kovács, 4 asztalos, 3 csizmadia. A 31 iparos összes jövedelme 1350 forint. Van 3 korcsmáros, 7 húsvágó, 8 kereskedő. Ezek összes jövedelme: 1155 forint. Jellemző, hogy a 8 kereskedő összesen csak 310 forint jövedelmet vallott be, de végül 715 forint jövedelmet állapítottak meg náluk. Élt még a faluban 18 értelmiségi és honorátior (pap, orvos, bábák, jegyző, tanítók, uradalmi tisztek stb.). Ezek összes jövedelme: 5632 forint.¹²² 1858-ban elkészült a vasút, mely Bárándot is bekapcsolta az ország gazdasági vérkeringésébe.¹²³ Végül az 1904-es tagosítás teremtette meg

118 V. 608/b 1. Képvis. test. jkv. 1873. márc. 13. 8. pont.

119 Uo. 1875. márc. 27. 8. pont.

120 Uo. 1874. júl. 24.

121 Uo. 1878. dec. 19. Az ügylet nem sikerült, mert később kiderült, hogy a községi vagyon az 1871. évi XVIII. tc. 8. § szerint nem terhelhető meg, így pedig a bank nem adott kölcsönt.

122 V. 608/d 1. Összeírási és kivetési lajstrom. 1870.

123 V. 608/b 4. Képvis. test. jkv. 1888. júl. 23.; uo. márc. 1.

a „racionális” gazdálkodás feltételeit biztosító kapitalista kisüzemet,¹²⁴ egyben felvetve a kérdést, hogy mennyire lesz képes ez a kisüzem — a földesúri és közösségi „védelem” nélkül — a maga lábán megállni?

Sajnos, a bizonyítás mostoha körülmények között indult, így sok igazuk lehetett azoknak, akik a paraszti gazdálkodás elmaradottságát, sőt egyesek *életképtelenségét* hirdették.¹²⁵ De nem szabad figyelmen kívül hagynunk azokat a kedvezőtlen feltételeket sem, amelyek között a függetlenné vált kisüzemeknek helyt kellett állniuk. Ismerjük, hogy a mezőgazdasági termelést már a múlt század hetvenes éveiben sújtották különböző túltermelési válságok, melyek különösen a gabona értékesítésben okoztak gondot.¹²⁶ De a községen belüli belső feszültségek is gátolták a kibontakozást. Mint láttuk, pl. igen felhalmozódott az életképtelen törpebirtokosok és a földtelen — munkára váró — nincstelenek rétege. Nem tudjuk, mi lett volna a helyzet, ha nem jön az első világháború. A háború azonban nem előre, hanem visszavetette a fejlődést, hiszen még a várt földreformot se hozta meg.

Az 1920-as évek második felében — úgy tűnik — hatalmas energiával nekilendült a fejlődés. Báránodon is többen traktort vásároltak, kölcsönöket vettek fel s kezdődik valamiféle gazdasági felpezsdülés. 1929 után azonban a minden idők legsúlyosabb gazdasági válsága nemcsak a 2—3 évig tartó nekilendülést fojtotta meg, hanem mintegy 10 évre visszavetette a gazdálkodás színvonalát. Közben a társadalmi nyomor is egyre fokozódott, különösen a nincstelén rétegek között. Szinte csoda tehát, hogy a középes és nagyobb gazdák ilyen körülmények között is meg tudták tartani társadalmi presztízsiüket, s — azok kivételével, akik bankadósságaikat nem tudták törleszteni — a válság után egy-két évvel már rögtön kezdtek talpraállni. Bár az újabb nekilendülés az országos statisztikákban még alig tükröződik,¹²⁷ de a helyszíni megfigyelő számtalan biztató jelet vél felfedezni, melyek együttese jelzi, hogy a gazdálkodásban fontos fordulatok várhatók. Néhány év alatt pl. a parasztgazdaságoknak szinte az egész gépi eszközkészlete kicserélődött. Ez összefügg azzal a nagyon fontos ténnyel, hogy a gazdafiatalok rohamos mértékben kezdtek tanulni. Évente 30—50 fiatal gazda végzett valamilyen gazdasági szaktanfolyamot, vagy szakiskolát (*ezüstkalászos tanfolyam, aranykalász* jelvényt adó téli gazdasági iskola, gazdasági szakiskola, középfokú gazdasági tanintézet, sőt olyan is van — Bíró János — aki gazdasági akadémiát végez). E tanult gazdák kezdtek kipróbálni az újabb vetésforgókat, műtrágyázást, újabb növényfajok jövedelmezőségét. Sokan megvásárolják már a magkísérleti állomásokról származó, szavatolt minőségű (úgynevezett *ólomzárólt*) vetőmagokat. Pár év alatt szinte kicserélődött az állatállomány, egyre-másra épülnek a beton trágyatelepek, a beton silók.

De négy év se telik el a gazdasági válság után, már jelentkezik a hadi gazdálkodás, amely mind erőteljesebb eszközökkel szól bele a paraszti gazdálkodás rendjébe. Nemsokára jön a jegyrendszer, a beszolgáltatási rendszer (a hírhedt „Jurcsék rendszer”), amely addig ismeretlen és idegen növényféléseket próbál rákényszeríteni a termelőkre. Bár a gazdálkodás alakulására ez nem volt mindig káros (a többféle „ajánlott”

124 Vö. BALOGH I. 1965. 349—354.

125 Vö. VÖRÖS A. 1976. 13—20.

126 *A mezőgazdaság története*, 1982. 88—90.

127 GUNST P. 1976. 275—400.

128 Vö. DONÁTH F. 1976. 401—471.

növényfélések közül volt, ami bevált, mint pl. a lucernamag, a napraforgó, a cukorrépa), de a gazdálkodás fejlődésének természetes ütemét megváltoztatta. Nem szólva a katonai behívásokról, majd a háború pusztításairól.¹²⁸

Nem csoda hát, ha a háború után a paraszti gazdálkodás olyan mélyről indult, amilyen mélységben talán csak a török háborúk után lehetett. S ezen nem segített lényegesen a földreform sem, amely bizonyos társadalmi feszültségeket levezetett ugyan, de a termelés színvonalának emelését nem segítette elő, sőt azzal, hogy növelte a felszereléssel, igaerővel, termelési tapasztalatokkal nem rendelkező törpebirtokok arányát, még rontotta a parasztbirtok átlagtermelésének színvonalát.

Végső soron tehát Magyarországon a paraszti gazdálkodás sohase tudott kiteljesedni, mindig gátlások és átrendeződések csorbáit kellett helyrehozni. Így a földművelő parasztember mindig csak rettenetes küzdelmek árán jutott előre. Küzdelmet kellett vívnia nemcsak a természettel, de a mostoha körülményekkel is. Nem csoda hát, ha egy csomó méltán kárhóztatott rossz tulajdonságot is örökölt. De szívósságukat, erejüket, bölcsességüket bizonyítja, hogy mindig képesek voltak megújulni, s végső soron mégis maradandó értékeket hoztak létre. Olyan morális értékeket és termelési tapasztalatokat, melyeket mindig érdemes felidézni, mert ezek nélkül az értékek nélkül a nagyüzemi termelési formák sem tudnak létezni.

1945 után a paraszti életformában olyan döntő változások következtek be, amelyek végülis a paraszti társadalom teljes felbomlásához vezettek. Persze, a régi hagyományok nem tűnhettek el nyomtalanul, hanem valamilyen formában ma is hatnak. De a kérdés mélyreható vizsgálata már olyan összetett feladat, amely meghaladja jelen tanulmány kereteit.

